

NOTE DE LECTURĂ

Izvoarele Răscoalei lui Horea. Seria A. Diplomataria, Volumul XII: „Lumea lui Horea” în Banat și la sud de Carpați, editor Costin Feneșan, București, Editura Academiei Române, 2020, 351 p.

Între temele de cercetare principale ale Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca, se numără, începând cu anii '60 ai secolului trecut, studierea programatică a Răscoalei lui Horea și editarea critică, în două serii – *A. Diplomataria* și *B. Narrative* –, a surselor istorice referitoare la această mișcare țărănească de amploare din Transilvania sub titlul generic *Fontes Seditiois Horianae / Izvoarele Răscoalei lui Horea*. În cele două serii au fost publicate până acum șaptesprezece volume, în optsprezece tomuri, unsprezece în seria izvoarelor diplomatice și șase în seria izvoarelor narative.

În rândul cercetătorilor de elită care au contribuit la realizarea diferitelor volume apărute sub egida Institutului de Istorie al Academiei Române din Cluj-Napoca se numără și istoricul Costin Feneșan (n. 1947, la Timișoara), specialist recunoscut în țară și peste hotare pentru lucrările sale valoroase dedicate istoriei Transilvaniei și Banatului în epoca medievală și modernă¹. Fructificând un bogat material documentar inedit, studiile și cărțile domnului Costin Feneșan au contribuit decisiv la înnoirea istoriografiei române prin introducerea în fluxul științific a unui număr impresionant de izvoare culese din arhive românești, austriece, maghiare, sârbești, germane și rusești.

La începutul carierei sale profesionale, ca cercetător la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, Costin Feneșan a activat în colectivul de editare al *Izvoarelor Răscoalei lui Horea*, realizând și publicând, singur sau în colaborare cu alți colegi, șase volume din cele șaptesprezece apărute în seria documentară amintită, și anume: *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A: *Diplomataria*, vol. *Premisele răscoalei 1773-1784*, București, Editura Academiei Române, 1982, LXXIV + 547 p. (în colaborare cu Alexandru Neamțu); *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A: *Diplomataria*, vol. *oct.-dec. 1784*, București, Editura Academiei Române, 1983, LXXIX + 337 p. (în colaborare cu Alexandru Neamțu și Cristina Feneșan); *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria B: *Izvoare narrative*, vol. I: *1773-1785*, București, Editura Academiei Române, București, 1983, XXVIII + 489 p. (colaborator și coautor); *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria B: *Izvoare narrative*, vol. II: *1786-1860*, București, Editura Academiei Române, 1983, XI + 472 p. (colaborator și coautor); *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria B: *Izvoare narrative*, vol. III: *Presă, broșuri 1784-1785*, București, Editura Academiei Române, 1984, XX + 450 p. (colaborator și coautor). Trecând munții în anul 1978 și intrând în slujba Arhivelor Statului din București și activând apoi în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din capitală, Costin Feneșan nu a abandonat șantierul de cercetare dedicat subiectului Răscoalei lui Horea. Astfel, în anul 2001, a revenit în forță cu un nou volum, al șaptelea în seria diplomatică, care restituie istoria mișcării țărănești ardelenne pe baza surselor militare austriece, centralizate la generalatul sibian și la Consiliul Aulic de Război din Viena, documente selectate, prelucrate, restituite cu multă acribie și profesionalism în volumul intitulat: *Izvoarele răscoalei lui Horea*, seria A: *Diplomataria*, vol. VII; *Arhiva Militară 1784-1785*, ediție de Costin Feneșan, București, (Arhivele Naționale ale României), 2001, XXXII + 527 p.

După aproape două decenii, vreme în care a continuat să strângă materiale pe tema răscoalei lui Horea, neobositul istoric bănățean propune un volum documentar nou, al doisprezecelea în seria izvoarelor diplomatice horaiene, prin care surprinde ecurile răscoalei în Banat și în Țara Românească. Publicat la Editura Academiei Române în toamna anului 2020, volumul *Izvoarele Răscoalei lui Horea. Seria A. Diplomataria, Volumul XII: „Lumea lui Horea” în Banat și la sud de Carpați*, cuprinzând 351 pagini, este o lucrare valoroasă structurată în trei părți: 1) „Banatul de la administrația imperială la cea comitatensă” (p. 5–36); 2) „«Lumea lui Horea» în Banat. 2.1. Regeste și 2.2. Documentarium” (p. 37–270); și 3) „«Lumea lui Horea» la sud de Carpați. 3.1. Regeste și 3.2. Documentarium” (p. 271–342). Urmează șapte ilustrații, constând în șase desene și gravuri de epocă – reprezentându-i pe

¹ *Itinerarii istoriografice: Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, Dumitru Țicu, Rudolf Gräf (eds.), Cluj-Napoca, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane, 2011, 492 p.

Cloșca, un țaran român, tabloul execuției lui Horea și Cloșca, contele Jankovich, un pandur din Banatul timișan – și fila unui document. Din nefericire, volumul nu cuprinde și un indice de nume, atât de util lucrărilor de profil.

Dintru început autorul își justifică șantierul istoriografic și își argumentează proiectul editorial precizând că „în pofida studiilor apărute până acum, cercetările dedicate ecoului înregistrat în Banat de «lumea lui Horea» au rămas, aproape fără deosebire, superficiale și schematice. Mai întotdeauna, ele au fost lipsite de prezentarea contextului specific fostei provincii imperiale, aflate în cursul unui sinuos proces de tranziție spre un regim nou – factor care nu poate fi ignorat pentru înțelegerea corectă și nuanțată a evenimentelor din toamna și iarna anului 1784 și din anul următor. Lipsite de cele mai multe ori de o documentație de arhivă bogată și variată, de abilitatea analizei atente a cadrului local, de sesizarea conexiunilor acestuia cu realitățile din spațiul mai larg al monarhiei habsburgice, cercetările de până acum nu ne-au oferit decât o imagine palidă și incompletă a ecoului pe care răscoala românilor transilvăneni a înregistrat-o nu numai în lumea românească a Banatului, ci, într-o măsură chiar mai mare, în rândurile administrației civile din cele trei comitate (Timiș, Torontal și Caraș) și ale celei militare din Granița Militară Bănățeană. De aceea, am socotit cu atât mai necesar să prezentăm drept preambul al studiului nostru perioada plină de prefaceri, pe absolut toate planurile, prin care a trecut Banatul de la 1778 până la 1784. Credem că aceasta se impune cu atât mai mult, cu cât regimul comitatens din Banat s-a deosebit în anul răscoalei lui Horea nu numai de cel din Marele Principat al Transilvaniei, ci și de cel din alte comitate ale regatului ungar (Arad, Bihor, Sătmar, Maramureș), afectate la rândul lor de cutremurul social și național produs în Munții Apuseni și extins apoi în toate direcțiile” (p. 5). La fel procedează și în cazul excursului referitor la „Lumea lui Horea la sud de Carpați”, pe care-l argumentează astfel: „De cele mai multe ori reverberațiile «lunii lui Horea» la sud de arcul Carpaților și chiar mai departe sunt fie «exilate» de aproape toți istoricii în câteva fraze lipsite de substanță, fie expediate într-o notă de subsol sau ignorate cu totul. În cele ce urmează, pornind de la materialul documentar care ne-a stat la dispoziție, vom încerca să umplem acest gol de cunoaștere, conștienți, pe de o parte, că acesta mai poate fi mult întregit, convinși, pe de altă parte, de inerențele scăpări, dincolo de orice intenție străină unei cercetări oneste. Pentru claritatea și deopotrivă cursivitatea expunerii am optat în favoarea prezentării evenimentelor pe două planuri: cel al ajutorului pe care l-ar fi așteptat/primit răsculații transilvăneni din Țara Românească și chiar de mai departe, respectiv cel al implicării diplomației habsburgice de la București, Viena și Istanbul în influențarea Porții și, implicit, a directivelor date de aceasta domnitorului Țării Românești în legătură cu evenimentele care aveau loc în Transilvania” (p. 271).

Discursul istoric al autorului este alcătuit pe baza unui bogat material edit, extras din diferite colecții de documente mai vechi și mai noi, dar mai ales inedit, cules din Arhivele Statului de la Viena, direcțiile Haus-, Hof- und Staatsarchiv și Hofkammerarchiv, Arhivele Naționale ale Ungariei de la Budapesta, Arhivele Naționale Istorice Centrale București, Arhivele Naționale Timișoara, Arhiva Istorică a Voievodinei de la Sremski Carlovci, Arhiva Mitropoliei Banatului din Timișoara și Biblioteca Academiei Române din București.

Meritul lui Costin Feneșan este unul îndoit. Mai întâi el constă în faptul de a fi reușit să ilustreze o frescă complexă a lumii bănățene în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, precum și a ecourilor răscoalei lui Horea în Țara Românească între a doua jumătate a lunii noiembrie 1784 și sfârșitul lunii octombrie 1785. În al doilea rând, excursul său istoriografic este bazat pe un suport documentar extrem de variat, însumând un număr de 118 documente, dintre care 85 referitoare la ecourile răscoalei în Banat și 33 privind știrile despre răscoală, înregistrate în Țara Românească.

Valoarea volumului este sporită tocmai prin introducerea în fluxul istoriografic românesc a acestui patrimoniu documentar, restituit atât în limbile originale (latină, germană, maghiară, franceză și italiană), cât și în traducere românească completă, punându-le istoricilor români la dispoziție aceste izvoare, care pot fi exploatate și interpretate din alte perspective decât cele pe care le propune și le zugrăvește Costin Feneșan. Totodată, trebuie apreciat faptul că distinsul editor a păstrat liniile directorii ale metodologiei editării profesioniste a acestor surse istorice, întocmind regeste sau rezumate clare și concise la toate documentele editate, premergătoare documentelor redacte in extenso, în original și în traducere românească.

În final, nu pot decât să-mi declar încântarea de a fi lecturat acest volum al neobositului istoric septuagenar Costin Feneșan, op care continuă și înobilează o frumoasă tradiție semicentenară de cercetare a Institutului de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române din Cluj-Napoca, noutatea temei abordate reliefând capacitățile încă ineputate ale surselor primare de a oferi perspective noi asupra unei teme despre care unii cred că s-a scris suficient, iar alții consideră că în fond nu se mai poate spune nimic nou. Totodată, salut publicarea lucrării la prestigioasa editură a Academiei Române, titlul devenind un eveniment editorial fericit care încununează un travaliu istoriografic important și se înscrie în proiectele editoriale tradiționale ale Academiei Române.

Mircea-Gheorghe Abrudan

Patrimoniul Istorico-Juridic Românesc din Mărginimea Sibiului (Rășinari, Săliște), Ela Cosma (coordonator), Mircea-Gheorghe Abrudan, Marius Boromiz, Alexandru Bucur, Daniela Deteșan, Livia Magina, Tatiana Onilov, Vasile Rus, Victor C. Vizauer (autori și editori), Argonaut Publishing – Cluj-Napoca, Symphologic Publishing – Gatineau/Canada, 2020, 870 p.

Mărginimea Sibiului a fost și rămâne pentru istorici o zonă de mare interes datorită patrimoniului său cultural și istoric vast. De-a lungul timpului, mărginenii au reușit să își păstreze integritatea stilului de viață tradiționalist și identitatea națională, atât prin acțiuni pașnice (petiționare, diplomatice, juridice), cât și prin răcoale. Stilul de viață al locuitorilor din Mărginime reprezintă un exemplu de libertate, nemaîntâlnit în alte regiuni transilvănene. Multitudinea personalităților originare din această parte a țării dovedește cât de importantă este această zonă.

Autorii își propun să actualizeze și să completeze datele referitoare la localitățile componente ale Mărginimii. Chiar dacă Andrei Șaguna, Ioan Lupaș sau Octavian Goga au promovat locurile natale prin activitatea și scrierile lor, nu putem spune că știm totul despre această zonă. Există documente ce nu au fost descoperite încă, obiceiuri și tradiții necunoscute, unele relevate în cartea de față. În special avem parte de o analiză amănunțită asupra localităților Rășinari și Săliște, cu elemente surprinzătoare, de noutate față de documentația deja existentă.

Inițiatorii acestei bio-monografii istorice au avut în vedere studierea mai multor aspecte, realizând o imagine completă asupra Mărginimii Sibiului, încadrată de așezările Rășinari și Săliște. Au fost studiate documente medievale și moderne existente despre Mărginime, acțiuni juridice, literatura etnologică, dar și istoria artelor, a bisericii și a învățământului. Este evident că volumul de față s-a realizat cu mare efort, fiind nevoie de o întreagă echipă de specialiști pentru a traduce și adapta în limba română documente din limba latină, germană, maghiară sau româna veche. Așadar este lăudabil efortul autorilor de a interpreta documentele într-un mod ușor de înțeles pentru un cititor care nu este familiarizat cu formulările pompoase din justiția și administrația vremurilor trecute. În același timp, volumul răspunde unor întrebări care planau asupra Mărginimii de mult timp: *Cum au reușit să își păstreze identitatea națională mărginenii ?; Cum au dobândit și păstrat un statut autonom față de scaunul săsesc de la Sibiu ?*

Cuprinsul cărții este divizat în trei mari capitole, fiecare incluzând subiecte conectate între ele. Se observă o tranziție de la general spre particular, având în vedere că primul mare capitol este despre Mărginimea Sibiului (capitolul I, „Mărginimea Sibiului”, autori: Ela Cosma, Alexandru Bucur, Daniela Deteșan, p. 13–225), ca mai apoi să fie prezentate cele două localități menționate și în titlul lucrării: Rășinari (capitolul II, „Rășinari”, autori: Ela Cosma, Tatiana Onilov, Vasile Rus, Victor Vizauer, p. 227–523) și Săliște (capitolul III, „Săliște”, autori: Daniela Deteșan, Mircea-Gheorghe Abrudan, Livia Magina, Marius Boromiz, editori Vasile Rus și Loránd Mádly, p. 525–709). Anexele de la finele volumului conțin „Referințele” privind „Mărginimea Sibiului. O bibliografie” (autoare Ela Cosma, p. 713–738), respectiv, „Cuprinsul volumelor apărute până acum în colecția *Biografii Istorice Transilvane*” (p. 739–792), ca și „Ilustrațiile” grupate conform studiilor volumului (p. 793–870).

Capitolul I conține un amplu studiu istoriografic de debut elaborat de Ela Cosma (p. 13–99), ce cuprinde informații despre Mărginimea Sibiului, acesta fiind un text amplu (de aproape o sută de pagini) menit să pregătească cititorul pentru restul cărții. Este o introducere contextuală, structurată pe subcapitole, ce creează un apetit pentru cunoașterea zonei. Include prezentarea regiunii prin intermediul studiilor istorice și al biografiilor (p. 23–37). Se poate discuta de Mărginimea Sibiului începând cu secolul XIV, atunci când Săliște era denumită *Magna Villa Valachicale*, într-o regiune predominant locuită de români, cu importanță mare din punct de vedere militar și comercial datorită așezării sale la granița sudică a regatului ungar. Ocupațiile oamenilor erau cu preponderență cele specifice muntenilor, adică creșterea animalelor și comerțul, cu accente militare generate de paza graniței. Din datele geografice se disting două localități cu mare importanță: Rășinariul, capitala administrativă a Mărginimii, și Săliște, cea spirituală.

Un alt aspect prezentat cuprinde istoria bisericii din sudul Transilvaniei și statistici confesionale ce datează din secolul XVIII (p. 45–57), în același timp fiind vizate lupta ortodoxiei pentru a supraviețui și refuzul majorității de a trece la noua confesiune greco-catolică. Datele arată o situație clară despre strânsa legătură dintre locuitorii mărgineni și Biserica Ortodoxă: chiar dacă mulți dintre clerici au devenit *uniți cu Roma*, locuitorii în marea lor majoritate au rămas fideli vechii confesiuni.

După expunerea datelor referitoare la instituțiile ecleziastice, rezultă descrierea firească a învățământului, dar și a artei locale, cele două domenii fiind susținute financiar de biserica locală. Mărginenii au dat mare importanță școlii: chiar dacă majoritatea copiilor aveau atribuții în muncile gospodărești, totuși ei nu erau lăsați fără educație; mai mult decât atât, părinții celor care absentau erau nevoiți să plătească o amendă. Biserica gestiona banii proveniți din aceste taxe, și de cele mai multe ori fondurile erau redirecționate școlilor pentru a-și achiziționa cele necesare. Dascălii erau selecționați cu grijă de către clerici, și mereu verificați pentru munca lor, dar și bine remunerați, cu sume importante de bani. Datorită preocupării deosebite acordate educației, Mărginimea a dat o mulțime de personalități: Emil Cioran (filosof), Octavian Goga (poet și politician), Inocențiu Micu-Klein (episcop greco-catolic), Onisifor Ghibu (pedagog academician), Ioan Lupaș (istoric).

Arta este și ea prezentă în localitățile mărginene: se pot aminti mai ales troițele, picturile bisericesti, alături de literatura etnologică, dar din păcate în această direcție nu există suficiente studii comparative ca să se poată distinge particularitățile culturale ale zonei Mărginimii în raport cu alte zone pastorale românești.

Din punct de vedere economic, Mărginimea era o regiune puternică datorită comerțului cu animale. Păstoritul era, deci, una dintre cele mai importante preocupări ale locuitorilor. De aici se poate distinge un fenomen interesant, cel al transhumanței. În continuare, Alexandru Bucur înfățișează și analizează o serie de documente prin care se observă activitatea transfrontalieră a ciobanilor mărgineni (p. 101–153). Interesant cum prin fiecare punct de trecere la frontiera cu Țara Românească, ciobanii menționau numărul turmelor și locul unde mergeau. Astfel, aflăm cum ciobanii călătoreau până în Crimeea, Basarabia sau Iași. Tot pe baza acestor documente identificăm femei ce practică meseria păstoritului (băcițe).

Capitolul I se încheie cu prezentarea unor instituții filantropice din perioada Primului Război Mondial, realizată de Daniela Deteșan (p. 185–205). Aici se poate observa spiritul caritabil al mărginenilor, căci sume mari de bani au fost donate de cei înstăriți fie orfanilor de război, fie școlilor sau bisericii.

Rășinariul este cea mai mare comună din Mărginimea Sibiului, cu o populație de aproximativ 5000 de persoane, satul aducând dintotdeauna mai mult cu un mic oraș – sașii chiar denumindu-l „Sat orășenesc” (*Städterdorf*). Acestea este subiectul celui de-al doilea capitol, unde regăsim analiza unui document inedit ce a fost descoperit de Ela Cosma. Conținutul acestuia este interesant pentru că descrie un proces urbanizat îndelungat între Rășinari și orașul liber regesc Sibiu.

Transmissionales in Causa Possessionis Resinar contra Liberam Regiamque Civitatem Cibiniensem este un dosar de 1.318 file de manuscris, ce conține toate acțiunile desfășurate în instanță între cele două localități între 1735–1786, ca și documentele legale atașate. Obiectul procesului era ocuparea abuzivă de către orașul Sibiu a hotarelor sătești, a pășunilor rășinărene și a munților

Rășinariului, dar și numeroasele robote și taxe impuse localnicilor (p. 397). De-a lungul secolului al XVIII-lea, Sibiu a practicat spolierea rășinărenilor, controlul asupra ciobanilor și cenzura asupra comercianților români. Apărarea și contra-ofensivă juridică a mărginenilor din Rășinari s-a materializat după un proces prin care satul a câștigat un statut de autonomie în raport cu marele oraș săsesc, în calitatea rară de sat liber crăiesc, așa cum a fost declarat de împăratul Iosif al II-lea.

În documentația trimisă de rășinăreni se regăsesc două acte ce atestă independența anterioară ocupării abuzive de către Sibiu (acte ce sunt prezentate și dezbătute de Ela Cosma în „Istoricul unei controverse”, p. 229-248, respectiv, editate după copia cu chirilice de Tatiana Onilov, p. 269-284, și după traducerea lor din română în latină de Vasile Rus, p. 285-395).

Unul dintre documente este *cartea ocolniță* (1488), în care se găsește o confirmare a regelui Matia Corvin la o *reambulatio* prin care sunt delimitate hotarele Rășinariului de cele ale Cisnădiei. Documentul de la 1488 este pus sub semnul falsului de către Nicolae Iorga, însă nu există date exacte unde a văzut istoricul acest act pentru a fi analizat. De altfel lipsa originalului lasă loc de interpretări, deoarece în documentația procesului din secolul XVIII se regăsește, desigur, o copie realizată ulterior originalului din veacul XV.

Cel de-al doilea document este extrasul actului de danie pe care Radu-Vodă Negru o face la 1383 Bisericii Sfintei Paraschiva, cel mai vechi lăcaș de cult din Rășinari. Acest act are un conținut similar, în care sunt delimitate posesiunile bisericii amintite. La fel ca și așa-zisul privilegiu al lui Matia acordat rășinărenilor, și actul de danie este doar o copie, notată pe foaia care începe cu actul din 1488. Din păcate, originalele documentelor sunt de negăsit în zilele noastre, dar având în vedere că au fost admise de instanța judecătorească, putem presupune că în momentul desfășurării procesului (1735-1784) locația lor era cunoscută.

Pe lângă documentele mai sus menționate, volumul include numeroase alte acte inedite. Autoritățile guberniale c.c. au dispus două ascultări de martori la 1738 și 1776-1777, în cadrul realizării unui probatoriu solid (p. 473-523). Din declarațiile martorilor reiese că doar persoanele importante din comunitate au fost ascultate, preoții și bătrânii. Din acest interogatoriu desfășurat în două etape, pe lângă răspunsurile celor interogați, mai rezultă numele și averile rășinărenilor.

Datorită locației unde a fost descoperit dosarul procesual *Transmissionales* din 1784, anume Casa Episcopală din Rășinari, este de înțeles că multe din documente au fost redactate în limba română veche scrisă cu caractere chirilice, dar și în latină. Ca atare, pentru prezentare editorii Vasile Rus și Ela Cosma au fost nevoiți să prelucreze critic documentul-fluviu în limba latină și să efectueze traducerea sa în limba română.

De asemenea, ne sunt prezentate de către Victor Vizauer antroponimia românilor din conscripția de la Rășinari (p. 409-422), iar de către Ela Cosma casele și inscripțiile de la Rășinari din secolele XVIII-XIX, cronologia și conținutul procesului din anii 1735-1784 (p. 397-407), dar și practicile juridice de *Jus Valachicum* desfășurate în Rășinari în veacul al XVIII-lea (p. 473-523).

Cel de-al treilea capitol poartă numele și e dedicat localității Săliște. Aici, spre deosebire de Rășinari, găsim o situație mai amănunțită a bisericii, așa cum este descrisă în special de către Daniela Deteșan și Mircea-Gheorghe Abrudan, dovedind aserțiunea că Săliște este, într-adevăr, capitala spirituală a Mărginimii.

Pe baza studierii documentelor din Arhiva Protopopiatului Ortodox Săliște și a protocoalelor de judecată ale Săliștei din Arhivele Naționale Sibiu, cei doi autori ultim menționați împreună cu Livia Magina reușesc să descopere lumea rurală de la sfârșitul secolului XVI (Livia Magina, p. 571-580), istoricul muzeului și arhivei protopopiale săliștene (Daniela Deteșan, p. 527-542, Mircea-Gheorghe Abrudan, p. 543-570), dar și existența unor familii de preoți, adevărate dinastii sătești, ce au slujit în protopopiat (Daniela Deteșan, p. 597-610).

Spectrul social este foarte bine analizat de aceeași cercetătoare Daniela Deteșan în cadrul proceselor de divorț, evocând dramele suferite de femeile părăsite de bărbații care nu se mai întorceau acasă, dar și apariția unor căsătorii aranjate pe principiul financiar (p. 645-684).

La finalul capitolului sunt prezentate activitățile caritabile din timpul Primului Război Mondial, însoțite de statistici reprezentând sumele de bani donate și destinația acestora (Daniela

Deteșan, p. 685–699), dar și vizita Familiei Regale la Săliște la 1 iunie 1919 (Marius Boromiz, p. 701–709).

Izvoare inedite despre marele istoric academician Ioan Lupaș ca protopop al Săliștei între 1909–1919 sunt aduse la lumină de către Daniela Deteșan și Mircea-Gheorghe Abrudan (p. 611–644).

La finalul cărții se găsesc referințele bibliografice ale Mărginimii Sibiului și ale colecției în care apare volumul, *Biografii Istorice Transilvane* (p. 711–792), ca și ilustrațiile reproduse și fotografiile realizate de autori, cu referire la studiile din cuprinsul volumului (p. 793–870).

Pe lângă considerațiile deja prezentate, trebuie subliniat caracterul științific al editării critice a documentelor prelucrate: textele documentare sunt redată în limba originală în care au fost redactate, ca mai apoi să fie traduse și interpretate în studii analitice. Cu toate că, de multe ori, cititorul nespecialist se vede asaltat de informația abundentă, greu de asimilat, autorii-editorii ai volumului dedicat *Patrimoniului istorico-juridic românesc în Mărginimea Sibiului (Râșinari-Săliște)* au reușit să prezinte într-un mod atrăgător și plăcut un subiect de nișă, cu deosebite valențe monografice regionale.

Ștefan Dejica-Cosovici

[Mișcarea sârbă din Voivodina în revoluția anilor 1848–1849 – Culegere de studii], Goran Vasin (coordonator), Градска народна библиотека „Марко Зрњанин”, Zrenjanin, 2018, 370 p. + CD (intervenții filmate)

Volumul de studii intitulat *Српски покрет у Војводини у револуцији 1848–1849. године – Зборник радова* [Mișcarea sârbă din Voivodina în revoluția anilor 1848–1849] reunește lucrările conferinței omonime, desfășurate la Kaštel Ečka, lângă Zrenjanin, în Provincia Autonomă a Voivodinei din Serbia, între 20–22 aprilie 2018. Culegerea este îngrijită de prof. dr. Goran Vasin, care semnează și „Предговор” [Cuvântul înainte (p. 5–7)], fiind editată de Biblioteca populară orașenească „Marco Zrenjanin” din Zrenjanin (2018).

Iată o foarte sumară enumerare a conținutului amintitei culegeri de studii. Volumul se deschide prin comunicarea dr. Milan Micić [Милан Мицић], *Славни токови миграција у западном Банату (1718–1848)* [Main Currents of Migration in Western Banat 1718–1848 (p. 9–36)], urmată de cea a prof. dr. Dejan Mikavica [Дејан Микавица], referitoare la *Српска Војводина у политичким програмима и идеологији пречанских Срба 1790–1914* [Serbian Vojvodina in the Political Programmes and Ideology of the Serbs North of the Danube 1790–1914 (p. 37–86)]. Prof. dr. Nenad Ninković [Ненад Нинковић] descrie *Положај Срба у Хабзбуршкој монархији до Револуције 1848–1849* [The Position of the Serbs in the Habsburg Monarchy until the Revolution of 1848–1849 (p. 87–106)]. Analiza prof. dr. Duško Radosavljević vizează *Karakter ustanka vojvođanskih Srba* [The Character of the Uprising of the Vojvodina Serbs (p. 107–122)]. Dr. Milivoj Bešlin explică *Evropski i austrijski kontekst Revolucije 1848–1849. i srpski pokret u Vojvodini* [The European and Austrian Context of the 1848–1849 Revolution and the Serbian Movement in Vojvodina (p. 123–144)]. Dr. Robert Hermann prezintă perspectiva maghiară, în comunicarea intitulată: *A magyar kormányzat és a magyarországi társnemzetek 1848–49-ben* [The Hungarian Government and the National Minorities in Hungary, 1848–1849 (p. 145–182)]. Pacsa Árpád [Пача Арпад] analizează și ilustrează cu schițe și planuri militare *Битка код Томашевца 1848. године* [The Battle of Tomaševac in 1848 (p. 183–210)]. Dr. Ivana B. Spasović [Ивана Б. Спасовић] recuperează istoriografic studiile rașortiste semnate de istoricul Mihovil Tomandl, în articolul despre *Радови историчара др Миховила Томандла (1894–1963) посвећени Српском покрету 1848/49. године* [Works by Historian Dr. Mihovil Tomandl, 1894–1963, Dedicated to the Serbian Movement of 1848/49 (p. 211–241)]. Dr. Filip Krčmar [Филип Крчмар] vorbește despre *Велики Бечкерек и Револуција 1848–1849. у истраживањима Тимотеја Рајића* [Veliki Bečkerek and the Revolution of 1848–1849 in the Archival Research of Timotej Rajić (p. 243–270)]. Prof. dr. Vladan Gavrilović [Владан Гавриловић] ne comunică referitor la *Из пера патриарха Рајачића – тешка судбина*

православних црква и манастира на територији Српске Војводине [A Letter of the Serbian Patriarch Josif Rajačić about the Suffering of the Orthodox Churches and Monasteries in the Territory of the Serbian Vojvodina in 1848/1849 (p. 271–287)]. Dr. Mircea Măran [Мирча Маран] înfățișează manifestările revoluționare pașoptiste ale românilor bănățeni, aflați între revoluția sârbilor și cea a maghiarilor: *Румуни у Банату између српског и мађарског покрета 1848–1849. године* [The Romanians in Banat between the Serbian and the Hungarian Movements of 1848–1849 (p. 289–305)]. Dr. Ela Cosma se referă la *Revoluția română și rezistența antirusească din Moldova (1848)* (p. 307–318), respectiv, *Rumunska revolucija i antiruski oružani otpor u Moldavij (1848)* [The Romanian Revolution and the Anti-Russian Armed Resistance in Moldavia 1848 (p. 319–333)]. Coordonatorul prof. dr. Goran Vasin revine și încheie volumul cu studiul *Идеја Српске Војводине на Мајској скупштини и Благовештенском сабору* [The Idea of the Serbian Vojvodina at the May Assembly and the Blagoveštenski Congress (p. 335–368)].

Fiecare articol al volumului este redactat în limba maternă a autorului respectiv: sârbă, română sau maghiară, împreună cu rezumatul său și cu cuvintele cheie, la final fiind însoțit de o bibliografie. Articolele în limba sârbă sunt tipărite fie cu litere chirilice, fie cu litere latine, așa cum am redat mai sus titlurile lor. Articolul în limba română a fost tradus în sârbește de Vladimir Mitrović, iar cel în limba maghiară are și un rezumat în limba sârbă. La finalul articolelor li se adaugă fiecăruia un rezumat consistent și cuvintele cheie în limba engleză.

CD-ul ce însoțește volumul conține filmările realizate de TV Vojvodina din Novi Sad în timpul conferinței de la la Kaštel Ečka din 20–22 aprilie 2018. CD-ul include intervențiile televizate ale gazdelor: Dušan Jakovljević, vicepreședintele Provinciei Autonome a Voivodinei; dr. Dušan Stupar, organizator al conferinței; Ivan Stratimirović, strănepotul eroului pașoptist, comandantul militar Đorđe Stratimirović; István Pásztor [Иштван Пастор], președintele Adunării Provinciei Autonome a Voivodinei; Čedomir Janić, primarul orașului Zrenjanin; precum și intervențiile participanților: dr. Iosif Marin Balog și dr. Ela Cosma, de la Institutul de Istorie „George Barițiu” al Academiei Române (Cluj-Napoca) (România); dr. Robert Hermann, de la Universitatea „Károly Gáspár” a Bisericii Reformate din Ungaria (Budapesta); Bojan Kostrec; dr. docent Nenad Ninković, de la Universitatea din Novi Sad; dr. Ivana B. Spasović, de la Arhivele Statului din Belgrad; dr. Milan Micić de la Secretariatul pentru cultură al Provinciei Voivodina (Novi Sad); dr. Milivoj Bešlin, de la Universitatea și Institutul de Filosofie și Teorie Socială (Belgrad); prof. Pacsa Árpád, de la Gimnaziul din Zrenjanin; prof. dr. Vladan Gavrilović și, desigur, prof. dr. Goran Vasin, de la Universitatea din Novi Sad, ultimul menționat fiind editorul și coordonatorul acestui sugestiv volum de studii pașoptiste.

Ela Cosma

Onufrie VINȚELER, *File de istorie. Academicianului Emil Burzo cu prilejul aniversării a 80 de ani*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Nova, 2016, 316 p.

Împlinirea unei vârste rotunde venerabile de către reprezentanții de frunte ai vieții științifice românești și internaționale nu numai că merită, ci trebuie neapărat consemnată de ceilalți reprezentanți de seamă ai comunității științifice clujene, unde profesorul Emil Burzo și-a desfășurat activitatea de bază, căci despre Domnia sa este vorba în cazul de față. Autor sau coautor la peste 500 de studii publicate în cele mai diverse țări ale lumii, în cele mai prestigioase reviste științifice internaționale, contribuția sa la dezvoltarea fizicii este atât de remarcabilă, încât postul de Radio din Cluj-Napoca l-a calificat într-o emisiune „elită între elitele științifice mondiale”, întrucât academicianul Emil Burzo este cel mai des citat fizician român în literatura științifică internațională.

Deși contribuția sa la dezvoltarea anumitor ramuri ale fizicii este meritorie, ea a putut fi deplin recunoscută abia după prăbușirea regimului comunist, fiind ales decan al Facultății de Fizică din cadrul Universității Babeș-Bolyai între anii 1992–2000. Tot astfel, a fost ales președinte al Societății Române de Materiale Magnetice și al Societății Române de Fizică, fiind membru în Consiliul Uniunii

Balcanice de Fizică. Activitatea sa științifică a fost foarte apreciată pe plan internațional, fiind membru în Consiliul Științific PAC–Fizica Solidului în IUNCN–Dubna (Rusia). Este membru în colectivul editorial al Editurii Springer pentru domeniul Fizicii Corpului Solid. Deja în anul 1971 a fost distins cu premiul „Dragomir Hurmuzescu” al Academiei Române, iar în anul 2000 i s-a acordat Premiul de Excelență „Opera Omnia” de către Ministerul Educației și Cercetării.

Recunoașterea contribuțiilor sale pe plan internațional s-a desfășurat în ritm ascendent, acordându-i-se premiul Academiei Maghiare în anul 2001. Profesorul Emil Burzo a reprezentat cu succes România în alte țări, fiind invitat să țină prelegeri la peste 30 de universități din Europa, China, Statele Unite, dintre care mai cu seamă la Viena, Graz, Chemnitz, München, Geneva, Amsterdam, Paris, Strasbourg, Grenoble, Beijing, Shanghai, Moscova, Tbilisi, Chișinău, Tallin, Varșovia, Cracovia.

Profesorul Emil Burzo este apreciat în egală măsură în România, fiind ales Membru Corespondent al Academiei Române în anul 2003, iar în anul 2009 a fost ales Membru Titular. Ulterior a devenit președintele Filialei din Cluj-Napoca a Academiei Române. Tot astfel, a devenit Doctor Honoris Causa a numeroase universități din România, Senior al Cetății, Cetățean de onoare al Municipiului Cluj-Napoca.

Profesorul și cercetătorul Emil Burzo a ajuns deci abia în ultimele decenii să fie apreciat la adevărata sa valoare. Dar lucrurile nu au stat întotdeauna așa. Tinerețea sa s-a desfășurat în împrejurări foarte dificile, a fost mereu împiedicat să se dezvolte de către împrejurările istorice adverse. Într-o prefață la volum, nu foarte extinsă, dar extrem de densă din punct de vedere informațional, profesorul universitar dr. Onufrie Vințeler relatează despre greutățile enorme pe care tânărul Emil Burzo a fost nevoit să le înfrunte pentru a-și împlini dorința de a studia. Această prefață a reprezentat totodată, locul potrivit pentru a mărturisi motivele care l-au îndemnat pe profesorul Onufrie Vințeler să editeze un volum omagiul pentru a evoca parcursul vieții unui fizician, deși profilul său intelectual este mai degrabă de factură umanistă. După cum reiese, din fragedă tinerețe profesorul Onufrie Vințeler s-a simțit atras de istorie, literatură și geografie, dar îndrumătorii săi l-au consiliat să urmeze Facultatea de Filologie, pe care a absolvit-o cu rezultate strălucite, astfel încât el însuși a devenit cadru didactic universitar. Domnia sa a editat numeroase cărți și studii în care triplul său domeniu de interes răzbate involuntar, fertilizând din punct de vedere ideatic întreaga sa creație. Tot astfel, mai mulți membri din familia sa au absolvit facultatea de fizică, deci din punct de vedere contextual a ajuns să cunoască și activitatea lui Emil Burzo, profesor la această facultate. A plonjat astfel aproape involuntar în domeniul istoriei, întrucât Emil Burzo se trage din străvechea familie nobiliară românească maramureșeană Burzo-Gorzo, amintit în documentele oficiale începând din secolul al XIV-lea, dar originea stirpei este mult mai veche. Spre deosebire de acei nobili români din Maramureș care nu au acceptat autoritatea regalității maghiare și au plecat în Moldova pentru a întemeia un nou Voievodat, familia Burzo-Gorzo a crezut de cuviință să rămână pe loc împreună cu alți membri ai elitei locale românești pentru a proteja interesele populației românești printr-o formulă de compromis roditor, dar demn, căci locuitorii satelor românești din Maramureș dispuneau de anumite libertăți, inclusiv de dreptul de a purta arme, într-o zonă geografică de margine extrem de expusă invaziilor externe, dintre care cele ale tătarilor se repetau mereu. Astfel privilegiile familiei Gorzo de Suciul de Sus (Felső-Szöcs) au fost confirmate mereu. Principii Transilvaniei au donat ulterior moșii însemnate înzestrate cu imunități fiscale, începând cu Ștefan Báthory (1575), care au fost confirmate apoi de Gabriel Bethlen și de împărății Austriei, Maria Tereza, Iosif al II-lea. În ciuda anumitor peripeții judiciare, membrii familiei Burzo s-au bucurat mereu de bunăstare materială, iar unii dintre ei s-au dedicat studiilor superioare. Între aceștia, Teodor Burzo a absolvit Academia de Mine de la Příbram. Unirea Transilvaniei cu România a deschis noi perspective lui Teodor Burzo, care s-a implicat în mod activ în pregătirea acestui act istoric fundamental, organizând gărzile naționale românești din Maramureș, devenind apoi membru al Consiliului Dirigent, organul administrativ provizoriu al acestei provincii. În țara lărgită perspectivele profesionale ale inginerului Teodor Burzo se împlinesc în mare măsură, devenind inspector de mine la Baia Mare, iar apoi lucrează la exploatarea petrolifere de la Moreni ale Societății Creditul Minier, cea mai mare societate petroliferă din România deținută de întreprinzători români, grupați în jurul Partidului Național Liberal.

Prefața relatează amănunte interesante și semnificative despre familia soției lui Teodor Burzo, anume Maria Sigartău, cu care se căsătorește în anul 1934. Ea provenea din comuna Târlișua, localitate învecinată cu Suciul de Sus, iar familia ei a fost înnobilită în anul 1658 de către principele Gheorghe Rákoczy al II-lea.

Emil Burzo s-a născut la Moreni (județul Dâmbovița), la 30 iulie 1935, iar în anul 1936 familia Burzo s-a stabilit la Cluj, unde Teodor devine inginer la vestita fabrică de porțelan „Iris”. După reinstaurarea administrației maghiare în Nordul Transilvaniei între anii 1940–1944, familia Burzo a rămas pe loc, dar atât Teodor Burzo, cât și bunicul din familia Sigartău au fost internați în lagăr, iar tânărul Emil a început să studieze, la început la Gherla, apoi la Cluj, la școala profesională „Maica Domnului”. A continuat studiile la liceul „Gheorghe Barițiu” pe care l-a absolvit ca șef de promoție în anul 1952. Dar regimul comunist instaurat între timp a trecut la reprimarea vechii elite politice, astfel că și casa lor din Cluj a fost naționalizată, iar în anul 1952 Teodor Burzo a fost arestat și întemnițat pentru 60 de luni la faimosul Penitenciar din Pitești și vechimea în muncă nu i-a fost recunoscută pentru a se putea pensiona. Prin urmare, tânărului Emil Burzo, deși a absolvit ca șef de promoție la liceu, nu i s-a permis să dea admitere la Facultatea de Fizică, deși intenționa acest lucru. Bineînțeles, tinerii care se trăgeau din „dușmanii poporului”, prin urmare nu aveau o „origine sănătoasă”, nu aveau dreptul la urmarea studiilor superioare. Trebuia să-și câștige existența, astfel că a fost angajat cu mare greutate ca strungar frezor la I.L.T.C, deși nu era calificat pentru această meserie. În orașul Cluj nu i se permitea înscrierea la facultate, astfel că până la urmă a reușit să se înscrie la facultatea de Electrotehnică a Institutului Politehnic din Timișoara. Cu mare greutate a reușit să se transfere la Facultatea de Fizică a Universității din Cluj. Deși a absolvit facultatea cu calificative maxime, nu i s-a permis să lucreze în învățământ, astfel că a fost angajat pe post de maistru lăcătuș la Uzinele „Carbochim” din Cluj. Aspirațiile și vocația sa științifică erau însă atât de evidente, încât prorectorul Ioan Ursu și-a asumat riscul să-l angajeze la început ca inginer la Atelierele Didactice ale Universității. Ulterior i s-a permis să desfășoare și activitate didactică la Facultatea de Fizică, deocamdată la scară redusă. Năzuia să se înscrie și la doctorat, dar i s-a pus în vedere să o facă într-un alt centru universitar, astfel că în 1966 a fost acceptat de profesorul A. Cișman la Timișoara. Între timp și regimul comunist din România și-a mai atenuat politica represivă, după cum subliniază profesorul Onufrie Vințeler. S-a și căsătorit între timp cu Virginia Frățilă, absolventă a Facultății de Litere, cu care va avea doi copii, pe Dan Mircea și pe Andreea Mihaela. Se pare că odată cu aceasta cele mai grele perioade din viața tânărului au luat sfârșit. De altfel, în anul 1970 și-a susținut teza de doctorat la Timișoara. Dar, încă înainte de asta s-a transferat la București, la Institutul de Fizică Atomică. Năzuia însă să devină cadru didactic universitar, astfel că în anul 1980 s-a prezentat la concurs pentru ocuparea unui post de profesor la Catedra de Fizică la Institutul Politehnic din București. Nu se știe din ce motiv, Securitatea a intervenit din nou, astfel că a fost anulat concursul. Politica de cadre a regimului comunist era cel puțin ciudată și oscilatorie. De exemplu, nu putea părăsi țara pentru o perioadă mai lungă de 85 zile, cu aprobarea profesorului Ioan Ursu. Cu toate acestea, a predat cursuri la universități din Polonia, Austria, Belgia, U.R.S.S., R.P. Chineză. Lucrările sale editate la Editura Academiei au fost considerate studii de referință în foarte multe medii științifice ale lumii, fiind citate de zeci și sute de ori. Drept urmare, chiar în anul 1989 a primit viză de ieșire către SUA, iar chiar în momentul Revoluției din decembrie s-a aflat la Institutul Internațional de la Trieste.

Bineînțeles, lucrurile s-au schimbat în mare măsură, iar Emil Burzo a avut posibilitatea să se întoarcă pe post de profesor universitar, la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, ajungând curând pe culmile carierei științifice și ale renumelui național și mondial. Cu toate acestea, profesorul Emil Burzo „este savantul care se află permanent în activitate, întreține flacăra focului continuu, fapt apreciat atât de contemporanii săi, cât și de cei mai tineri, foști studenți sau doctoranzi ai săi, din țară sau de peste hotare” – trage concluzia profesorul Onufrie Vințeler. Cu toate acestea, în ciuda faimei sale, academicianul Emil Burzo consideră că „omul de știință nu este prea vizibil în viața socială, pentru că acesta stă în laboratoare, studiază și acasă și la serviciu, elaborează lucrări, scrie cărți”. Prefața meritorie alcătuită de profesorul Onufrie Vințeler reprezintă o frescă atotcuprinzătoare a carierei și personalității academicianului și omului Emil Burzo.

Această cuprinzătoare prefață este urmată de un volum imens de informații despre trecutul familiei Gorzo-Burzo.

Datele istorice sunt extrem de relevante, având în vedere primele mărturii scrise despre această renumită familie, începând cu secolul al XIV-lea, care continuă fără întrerupere până în secolul al XX-lea. Prima contribuție în acest sens este elaborată de academicianul Ioan Aurel Pop, la fel de renumit în rândul istoricilor din România ca și academicianul Emil Burzo în rândul fizicienilor. Academicianul Ioan Aurel Pop își intitulează studiul întocmit cu deosebită precizie și amănunțime *Genealogii maramureșene medievale. Exemplul familiei Gorzo (Gurzău) de Ieud*. Deși integrarea informațiilor disponibile într-o genealogie perfectă este deosebit de dificilă, istoricul reprezentativ al istoriografiei clujene și-a asumat acest risc, dovedindu-se demn de considerația pe care și-au câștigat-o predecesorii săi locali, academicienii Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Constantin Daicoviciu, David Prodan sau Ștefan Pascu. Pe această cale s-a creat o legătură spirituală indisolubilă între cel mai de seamă fizician al țării, academicianul Emil Burzo și cel mai eminent istoric român, academicianul Ioan Aurel Pop.

Studiul genealogiei pe parcursul a câtorva secole a fost posibil – după cum afirmă autorul – datorită rigorilor rânduieilor feudale ale regatului maghiar care a reușit să-și atragă suportul unei mari părți a nobilimii române din ținutul Maramureșului în schimbul privilegiilor și proprietăților funciare asigurate. De aici provine și cultul documentelor de danie și de proprietate, transmiterea titlurilor către urmași, recunoașterea de anumite avantaje sub formă de privilegii, reconfirmarea periodică a statutului social, conservarea și cunoașterea genealogiei de familie, obținerea de însemne heraldice.

Rădăcinile istorice ale familiei Gorzo coboară până la Dragoș întemeietorul Țării Moldovei ca voievod sub protecția regelui Ludovic I de Anjou. Repetatele conflicte de interese dintre diferite grupări nobiliare românești din Moldova și Maramureș au dat naștere la o mare instabilitate politico-militară din zona de Nord, numeroase moșii schimbându-și proprietarii de mai multe ori cu ajutorul regilor maghiari.

Toate aceste familii românești influente au jucat un rol militar destul de însemnat și datorită faptului că existau mai mulți frați vânjoși în familie, buni oșteni, răsplățiți de regalitate. La începutul secolului al XV-lea apare numele de Gorzo în familie, transmis de acum în generațiile următoare. Tot astfel, membrii familiei sunt strâns legați de posesiunile aflate în zona Ieud. Membrii familiei reprezintă aliați de încredere ai suveranilor maghiari, iar regele Matia Corvinul îi folosește drept martori credibili în reinnoirile de posesiuni nobiliare din ținutul Maramureșului. Genealogia extrem de complexă întocmită de academicianul Ioan Aurel Pop dovedește că în familia Gorzo se nasc la fiecare nouă generație numeroși bărbați tineri viguroși cu virtuți militare permanente puse în valoare, astfel că, atât regii maghiari, cât și autoritățile locale îi au în vedere în procesele politico-administrative. După destrămarea regatului maghiar, principii Transilvaniei își extind autoritatea și asupra comitatului Maramureș, iar familia Gorzo se află în continuare în prim plan, dar titlul nobiliar este legat de acum în primul rând de localitatea Suciul de Sus.

Un membru de vază al familiei a devenit la sfârșitul secolului al XVI-lea Andrei Gurzo de Suciul de Sus, având numeroși fii și nepoți vrednici de luptă și de încredere. Drept urmare, în anul 1575 principele Ștefan Báthory îi acordă o moșie cu imunitate fiscală, danie reîntărită de principele Sigismund Báthory în anul 1592, iar de principele Gabriel Bethlen în anul 1615. Moșia se afla în localitatea Suciul de Sus, în imediata vecinătate a Maramureșului istoric.

Conform genealogiei întocmite, un al doilea moment de extindere filială este inițiat de Gavril (Gabriel) Gurzo începând cu anul 1654, având patru fii, dar cu mult mai numeroși nepoți și strănepoți, prin care genealogia este continuată până la începutul secolului al XIX-lea. Un alt membru de familie a fost la mijlocul secolului al XVI-lea Macedon Gurzo, ai cărui urmași pot fi urmăriți și ei până la începutul secolului al XIX-lea. Nici Aron Gurzo (n.1600) nu s-a lăsat mai prejos, având numeroși urmași până la începutul aceluiași secol al XIX-lea. Spre deosebire de aceștia, Bartolomeu Gurzo, amintit tot în anul 1654 în documente, a lăsat urmași îndeosebi prin fiica sa, căsătorită în familia Bizo, având numeroși urmași.

Partea cea mai relevantă a arborelui genealogic se referă la secolele XIX-XX, începând cu Ioan Burzo, născut în anul 1846, care a avut două fete și un băiat, pe nume Gavrilă Burzo (n.1858). Fiul acestuia, Teodor Burzo (1890–1976) s-a căsătorit cu Maria Sigartău, având doi feciori, pe Emil Burzo (n. 1935) și pe Ioan Burzo (n. 1937). Ultimele proenituri ale familiei sunt copiii lui Emil, pe nume Dan Mircea Burzo (n. 1966) și Andreea Mihaela (n. 1972). Burzo Ioan are un singur fiu, pe Mircea (n.1970).

Partea finală a cercetării genealogice coboară din nou până în secolele XIV–XV, până la cele două personalități emblematice, Bogdan și Dragoș, care au dat naștere la două ramuri familiale separate, care s-au aflat adesea în raporturi contradictorii și de rivalitate, ajungând până la confruntări armate. Autorul ține să precizeze că datele documentare sunt lacunare pentru aceste secole, iar uneori supozițiile pot fi contestate. După cum se știe, de la Bogdan provin domnișorii Țării Moldovei, dintre care cel mai cunoscut a fost Ștefan cel Mare. El și l-a asociat la domnie pe Alexandru, care s-a căsătorit cu fata lui Bartolomeu de pe filiația Dragoș, ajungându-se astfel la o „căsătorie intradinastică”, care în secolul al XVI-lea a pus capăt rivalității dintre cele două familii. Nepotul lui Dragoș a fost Balce, de la care se trag un șir de urmași, care la un moment dat și-au luat numele de Gorzo-Gurzo-Burzo. Este de presupus că toată această operațiune migăloasă de reconstituire a genealogiei familiale a necesitat un efort foarte serios de cercetare răbdătoare, dar astfel ea a fost finalizată cu succes.

Având în vedere rolul proeminent jucat de familia Gorzo în viața publică a Maramureșului, alături de familia străns înrudite, cum a fost familia Balea de Ieud, numeroși istorici maramureșeni au cercetat trecutul acestor membri ale elitelor locale. Printre aceștia, Joody Pál, el însuși provenind din Ieud, a editat lucrarea intitulată *Cercetarea calității de nobil în comitatul Maramureș. 1749–1769*, editată pentru a doua oară în 2003, la Cluj-Napoca. Capitolul referitor la familia Balea de Ieud dovedește fără putință de tăgadă înrudirea cu familia Gorzo, precum și rolul deosebit jucat de acestea în activitatea politico-administrativă din comitat. Este publicat și blazonul familiei, care confirmă virtuțile militare ale familiei. Aceste date sunt confirmate și de alți istorici maramureșeni, cum ar fi Alexandru Filipașcu, în volumul intitulat *Enciclopedia familiilor maramureșene de origine română*, editat de Ioan și Livia Piso, în 2006, la Cluj-Napoca. Blazonul familiei de Ieud coincide cu cel publicat de Joody Pál. Alexandru Filipașcu de Dolha și Petrova, deci el însuși de origine nobilă, a publicat lucrarea despre Istoria Maramureșului în care se referă tot la secolul al XVIII-lea, când vicecomitele Mihail Balea de Ieud, care avea și calitatea de avocat, a reprezentat interesele românilor din Ținutul Bistriței în procesele purtate cu comunitatea săsească. Era perfect calificat pentru acest rol, întrucât cunoștea la perfecție și limbile latină, germană și maghiară. Anexele documentare următoare publică diploma de donație cu imunitate fiscală acordată de principele Ștefan Báthory către Andrei Gorzo-Burzo pentru domeniul din Suciul de Sus (Felső Szócs). Donația este confirmată ulterior de principii Sigismund Báthory și Gabriel Bethlen.

Alți autori din zona de Nord a Transilvaniei confirmă prin numeroase mărturii rolul însemnat jucat de familia Gorzo-Burzo. Între aceștia, J. Kádár publică în 1903 la Dej *Monografia comitatului Solnoc-Dobâca* [Szolnok-Doboka vármegye monográfiája] în care sunt menționați foarte numeroși membri ai familiei Gorzo-Burzo între anii 1654–1716. Pentru o perfectă credibilitate este publicat și textul în limba maghiară al fragmentului citat din monografie, ba chiar un fragment fotocopiât din manuscrisul original. Blazonul original în culori este reprodus din nou cu maximă fidelitate a amănuntelor figurative. Același J. Kádár prezintă etapele cronologice de însușire a domeniului Suciul de Sus de către membrii familiei conților Teleki. Mai precis, în anul 1738 contele Sándor Teleki apare în rândul proprietarilor nobiliari. Dar în anul 1762 fiscul imperial confiscă curia nobiliară a familiei Burzo sub pretextul unor abuzuri de natură financiară. Membrii familiei au căutat să-și apere drepturile în justiție, dar în 1762 jumătate din domeniu este atribuit de împărăteasa Maria Tereza orașului Gherla. Cu toate acestea, membrii familiei Burzo și ai conților Teleki dețin o parte a domeniului Suciul de Sus, până în anul 1780 când împăratul Iosif al II-lea a oferit întreg domeniul ca garanție imobiliară conților din familia Teleki. Membrii familiei Burzo nu se lasă bătuți, iar în 1866 ei apar ca și coproprietari ai domeniului în proporție însemnată. Cu toate acestea, în anul 1863 numai

contele Domokos Teleki beneficiază de despăgubiri pentru serviciile urbariale, iar în 1898 principalii proprietari menționați sunt moștenitorii contelui Géza Teleki, deținând o suprafață de 8.188 de iugăre. Membrii familiei Burzo aveau însă o activitate economică însemnată în localitate, ei deținând două mori. Conform datelor arhivistice păstrate la Arhivele Naționale din Cluj-Napoca, în anul 1895, Filip Burzo deține la Suciul de Sus 147 de iugăre cadastrale, Ioan Burzo 160 iugăre, iar Vasile Burzo 228 iugăre. Majoritatea locuitorilor din Suciul de Sus erau români de confesiune greco-catolică, iar membrii familiei Burzo au cumpărat un clopot pentru turnul bisericii greco-catolice din localitate.

În anul 1890 s-a născut la Suciul de Sus Burzo Teodor, dar întrucât tatăl său Gavril a decedat de timpuriu, el a fost îndrumat și educat de bunicul său Burzo Ioan, amintit mai sus. În condițiile industrializării moderne, Teodor Burzo s-a înscris la Academia de Mine de la Pribram, cu cursuri de predare în limba germană. Își desfășoară cariera minieră în perioada interbelică în serviciul Societății Creditul Miner din județul Dâmbovița, unde se naște Emil Burzo. Se întoarce însă la Cluj, unde rămâne și în timpul administrației maghiare după anul 1940, făcând parte din conducerea Comunității Naționale a Românilor, dar are de suferit în repetate rânduri pentru acest fapt. După ocuparea Transilvaniei de Nord de către trupele sovietice (noiembrie 1944 – martie 1945) acționează în cadrul Uniunii Democratice Române, ducând în repetate rânduri tratative cu Frontul Național Democrat, condus de comuniști cu privire la reinstaurarea administrației române. Cu privire la această chestiune profesorul universitar Virgil Țărău de la Facultatea de Istorie publică o serie extrem de interesantă și relevantă de documente, din care reiese opoziția politică dintre F.N.D și U.D.R în aceste probleme. Aceste mărturii din volum sunt publicate sub titlul *Un oraș în tranziție. Negocierile dintre Frontul Național Democrat și Uniunea Democrată Română din Cluj (noiembrie 1944–martie 1945)*.

Regimul comunist nu putea ierta o asemenea atitudine, astfel că Teodor Burzo este supus represaliilor, fiindu-i confiscată averea imobiliară, anulându-i-se dreptul la pensie și în cele din urmă arestat în anul 1950. Chiar și după eliberarea sa din închisoare, Teodor Burzo rămâne sub urmărirea securității, iar documentele informative se află la CNSAS. Rămâne în viață până în anul 1976, fiind tot timpul dezavantajat de regimul comunist. În volum sunt publicate câteva *Sinteze privind stadiul muncii operative de verificare* asupra activității lui Teodor Burzo sub formă de fotocopii.

Această publicație intitulată *File de istorie* conține informații foarte cuprinzătoare și în segmentele următoare, atunci când se referă la familia mamei lui Emil Burzo, familia Sigartău și Pop, întocmite parțial de Iosif Batiu. *Arborele genealogic al familiilor Burzo și Mureșan, ramura Făgărășanu* încheie în mod relevant această secvență din volum.

Volumul cuprinde deci informații foarte consistente, atât despre biografia academicianului E. Burzo, cât și despre ascendenții săi pe linie genealogică. Cu toate acestea, o serie de documente inedite despre viața personală, cât și despre receptarea creației sale în lumea științifică românească și internațională întregesc această publicație de o amplă anvergură. Acest segment este intitulat în chip firesc *Academicianul Emil Burzo*. Profesorul Onufrie Vințel revine cu un subcapitol intitulat în mod sugestiv *Emil Burzo – un fizician înmăscat* care conchide: „Fericitiți sunt cei care au avut ocazia să colaboreze cu Domnia Sa și să se afle în preajma lui ! Din păcate, pe mulți funcțiile și distincțiile îi strică, devin orgolioși, plutesc undeva în ceruri, însă viața și comportamentul lui Emil Burzo îmi confirmă încă o dată în plus că oamenii cu adevărat inteligenți sunt întotdeauna modești. Modestia este o calitate deosebită, dar la mulți este o floare din ce în ce mai rară.”.

Calitățile și realizările academicianului Emil Burzo sunt cu atât mai relevante, cu cât a avut de întâmpinat nenumărate opreliști în tinerețe, în pofida calităților sale excepționale evidente. În această parte a volumului au fost cuprinse mărturii documentare despre nenumăratele adversități întâmpinate în timpul puterii comuniste. Astfel, deși a absolvit liceul cu rezultate strălucite, a devenit strungar și maistru lăcătuș la Uzinele „Carbochim” din Cluj și nu i s-a permis să se prezinte la examenul de admitere pentru Universitatea din Cluj. După absolvirea studiilor superioare, el a fost permanent în vizorul Securității, iar în volum sunt incluse câteva mărturii în acest sens, provenind de la această instituție represivă, inclusiv interceptări ale convorbirilor telefonice ale lui Emil Burzo.

Ulterior, profesorul Emil Burzo a desfășurat o activitate științifică remarcabilă, iar un fragment din volum este dedicat evocării pe care academicianul Radu Voinea a făcut-o în fața Academiei

Române despre meritele sale, urmată de o prezentare personală expusă de însuși Emil Burzo. Numeroase sunt mărturiile documentare care atestă colaborarea susținută pe care Emil Burzo a susținut-o cu colegii de breaslă din țară și străinătate, iar o parte din corespondența sa științifică este publicată în acest context. Numeroase aprecieri pozitive cu privire la operele editate de Emil Burzo sunt redată în volum sub formă de facsimil, dintre care remarcăm adevărarea faptului de a fi membru în conducerea Institutului Unificat de Cercetare Nucleară de la Dubna și de editor la Springer Verlag.

Numeroasele aprecieri elogioase se datorează unei trude științifice neîntrerupte, iar un important segment din volum poartă titlul *Profesorul Emil Burzo. Activitatea de cercetare* unde vom întâlni titlurile celor 24 de cărți, editate în parte chiar de prestigioasa editură Springer Verlag. Ecoul cercetărilor sale asidue a răzbătut în întreaga literatură științifică mondială din domeniul fizicii. Numărul de citări pentru lucrările publicate este impresionant. Rezultatele cercetărilor sale au fost reproduse în literatura de specialitate, tot astfel cum au fost confirmate în anumite teze de doctorat. Numeroase fragmente din corespondența adresată profesorului Emil Burzo atestă și ele aprecierea de care se bucură opera sa științifică. Numele Domniei Sale a devenit tot mai cunoscut pe plan extern, dar și în viața publică internă, astfel că numeroși jurnaliști i-au solicitat interviuri, cum ar fi Mihai Bacalu de la periodicul „Adevărul”, sau Radu Vida pentru publicația „Făclia” din Cluj. Aceste aprecieri au fost confirmate și prin acordarea titlului de „Cetățean de Onoare al Municipiului Cluj-Napoca” în anul 2009. Acordarea premiului „Grigore Moisil” de către Marea Lojă Masonică a României și de către Academia Română în anul 2014 a reprezentat un moment deosebit în recunoașterea meritelor științifice ale academicianului Emil Burzo.

În acest fel, volumul *File de istorie* redactat de profesorul universitar Onufrie Vințel cuprinde o imagine completă a activității și operei științifice a academicianului Emil Burzo, cel mai însemnat cercetător român în domeniul fizicii din actuala generație. Ideile sale inovatoare au stimulat cercetarea științifică, atât în România, cât și pe plan mondial. Mai mult decât atât, perspectiva atocuprinzătoare înfățișată de redactor aruncă o perspectivă sugestivă asupra vieții științifice clujene și românești, conectată la coordonatele mondiale cele mai moderne.

Pe lângă acestea, materialele publicate dezvăluie amănunte și episoade semnificative asupra istoriei Maramureșului cu numeroasele ei trăsături specifice, provenite în mare parte din faptul că nobilimea românească locală – în cadrul căreia familia Gorzo-Burzo a jucat un rol activ – a apărut cu dibăcie și curaj interesele populației locale, care era expusă adeseori vicisitudinilor. Drept urmare, acest volum poate fi lecturat cu satisfacție și cu mult interes, atât de adepții științelor exacte, cât și de istorici și sociologi, sau de cercetători din domeniile evoluției mentalităților.

Báthory Ludovic

Marcel ȘTIRBAN, *Din istoria României anilor 1918–2018. La o sută de ani de la Unirea din 1918*, un vol. în două părți: partea I: *Viața politică, economică și socială*; partea a II-a: *Credință și pace, cultură și civilizație*, Cluj-Napoca, Editura Napoca Star, 2018, 352 p.; 492 p.

Numeroși istorici români s-au străduit să marcheze centenarul Unirii din anul 1918 prin noi contribuții științifice de seamă, elaborând împreună o nouă ramură a istoriografiei naționale, dedicată acestei împliniri a năzuințelor strămoșești. Între aceștia, Marcel Știrban, profesor universitar, specializat în istoria contemporană a României la Facultatea de Istorie-Filosofie a Universității din Cluj, a ținut să-și aducă contribuția la marcarea evenimentelor și personalităților care și-au adus contribuția la accelerarea dezvoltării civilizației românești după anul 1918. Deși la o vârstă înaintată, el a editat mai multe volume de studii dedicate centenarului Unirii, toate de mare consistență, dintre care am ales prezentul volum, dedicat în mare parte dezvoltării spiritualității și științei românești în secolul al XX-lea, în special după Primul Război Mondial. Dacă unul din volume se referă la reflectarea evenimentelor din anul 1918 în istoriografia românească, incluzând o bibliografie aproape

exhaustivă a scrierilor istorice referitoare la Unire, acest al doilea volum are un mesaj ideatic și spiritual evident, în cele câteva secțiuni pe care le cuprinde în mod tematizat.

Prima secțiune se intitulează chiar *Cultură și civilizație* și are o omogenitate tematică remarcabilă. Primul studiu din acest ciclu are o mare densitate informațională și interpretativă sub titlul *Semnificația istorică a Marii Uniri din perspectiva civilizației și culturii românești în deceniile interbelice*. Concepția lui Marcel Știrban despre cultură și civilizație, în special în privința caracterului lor național, se încadrează în mare măsură în limitele tradiționale ale liniilor de gândire în această privință, dar primește anumite valențe specifice, în notă personală. Două dimensiuni sunt hotărâtoare în viziunea lui Marcel Știrban în ce privește civilizația și cultura. Desigur, ele reprezintă și valori în sine, dar ele dobândesc o adevărată semnificație prin funcționalitate. Ele sunt menite – în acest context – să reunească eforturile tuturor indivizilor – indiferent de profesiunea lor sau de poziția în ierarhia socială – în scopul comun al păstrării identității comunitare – etnice, naționale sau religioase. Ele reprezintă o continuă devenire. Ar fi bine dacă această devenire ar avea mereu un sens pozitiv, dar – din păcate – nu se întâmplă întotdeauna așa. Desigur, interconectarea culturilor comunitare în cadrul civilizației universale fertilizează întreaga cultură, printr-un fenomen de emergență. Totalul astfel rezultat este cu mult mai mare decât suma aritmetică a „culturilor individuale”. Naționalismul cultural este foarte fertil – mai ales atunci când reunește energiile spirituale fragmentate înainte de realizarea statului național, așa cum a reușit să o înfăptuiască românii în anul 1918. Această integrare a membrilor fragmentate ale națiunii române a declanșat forțe intelectuale de o amploare nebănuită. A avut loc o adevărată explozie de energie spirituală creatoare în deceniile interbelice, consideră Marcel Știrban și, desigur, nu a fost primul care a constatat acest fenomen, iar în continuare se va referi la anumiți teoreticieni ai culturii românești în această privință.

Bineînțeles, reunirea tuturor românilor într-un singur stat nu ar fi fost suficientă în sine pentru înflorirea culturii naționale. Reformele modernizatoare trebuiau să stimuleze decisiv această fertilitate culturală, iar aici Marcel Știrban pune un accent deosebit pe reforma agrară și reforma electorală care au adus în prim plan păturile productive de bază ale populației, cum ar fi țărănimea, neglijate în mare măsură înainte de Primul Război Mondial. Țărănimea a fost neglijată în preocupările reale ale politicianilor români chiar și în Vechea Românie, embrionul statului național român, iar termenul de „neibăgie” a apărut în terminologia social-politică chiar acolo, în discursul politic al apărătorilor intereselor țărânimii. În rest, se făceau adesea aluzii la țărănime în discursurile politice, fără urmări concrete. Rari au fost politicienii – adăugăm noi – ca Spiru Haret, care au căutat să extindă învățământul în școlile sătești, în același timp au încercat să înființeze rețele de credit cooperatist cu împrumuturi avantajoase prin intermediul „băncilor populare”. Desigur și alți reprezentanți ai Partidului Național Liberal au avut în vedere chiar și reforma agrară și lărgirea dreptului la vot la începutul secolului al XX-lea, dar au trebuit să intervină dezastrele Primului Război Mondial pentru a da de înțeles că fără apelul însuflețitor la țărănime ca și corp de bază al națiunii nu se poate câștiga războiul. Or, Marcel Știrban a devenit un renumit istoric al țărânimii în epoca puterii comuniste și a avut îndrăzneala să scrie despre rolul țărânimii în noul context social-politic postbelic atunci când a scris pe larg despre „arendășiile forțate” de după război ca primele măsuri în vederea înfăptuirii reformei agrare.

Marcel Știrban încearcă să definească în stil propriu cultura și civilizația. „Cultura înseamnă totalitatea valorilor materiale și spirituale create și însușite de omenire în parcursul vieții și a muncii sociale desfășurate de-a lungul istoriei. Mai poate fi definită și în alți termeni, dar înseamnă același lucru. Este expresia dezvoltării intelectuale la care ajunge cineva, la care ajung membrii unei comunități statale, prin instrucție”. Prin urmare, conform definiției lui Marcel Știrban, cultura se mărginește într-o oarecare măsură la granițele unei construcții de stat anumite.

Spre deosebire de aceasta, afirmă autorul, civilizația are dimensiuni universale: „civilizația înseamnă suma culturilor, naționale și universale, transpuse în viața comunitară de fiecare individ al său în parte, prin manifestări cotidiene în familie și societate, este rezultatul culturii, forma sa concretă de trăire, de manifestare. Dimensiunile spirituale ale omului și ale societății sunt date de cultura însușită și de civilizația dovedită în procesul creării bunurilor materiale și spirituale, sunt

reflexul lor. Cultura se dobândește prin știință de carte, civilizația se afirmă prin construcții ridicate, în tot ceea ce înseamnă univers uman și prin trăirile spirituale cotidiene, individuale și comunitare”.

Conform concepției lui Marcel Știrban, un om are un comportament civilizată atunci când viața sa „se desfășoară după cele mai autentice reguli ale civilizației moderne creștine”. Tot astfel, un om cu adevărat civilizată poate desfășura o activitate într-adevăr creatoare doar atunci când se află în contact permanent cu Dumnezeu. Asta se datorează faptului că „creatorul tuturor lucrurilor rămâne mereu Dumnezeu, ca forță spirituală. Omul le dă însă frumusețe și trăire prin credință, măiestrie și știința lui, sau le distruge prin lipsa acestora, prin necredință și ignoranță. Acolo unde nu este Dumnezeu, nimic nu este, nici cultură cu adevărat, nici civilizație cu valori pozitive. Știința fără un suport creștin civilizator, poate duce – istoria ne-o confirmă – la dezastre, la distrugerea de civilizații întregi”.

În continuare, Marcel Știrban se referă la acei teoreticieni români ai culturii și civilizației pe care îi consideră cei mai relevanți. Subliniază, de la bun început, că toți aceștia își sprijină concepțiile pe preeminența credinței creștine. Între aceștia, Vasile Pârvan a avut o contribuție foarte originală despre funcțiile culturii, ca instrument de conservare a vieții. „Scopul și sensul vieții e de a lupta împotriva morții, nu în nepăsare barbară, ci în afirmare creatoare a vieții, perpetuu multiplicată spiritual ... Oamenii care nu sprijină viața în ei înșiși și în aproapele lor sunt apostatați și otrăvesc societatea, trădează viața, sprijină moartea”.

Pe de altă parte, Nicolae Iorga, pe care îl consideră „un tradiționalist aproape fără margini” vorbește despre necesitatea unei politici culturale, respectând ideea națională pe care trebuie să o aibă fiecare. Cereă însă să se vorbească despre ideea națională cât mai rar și numai în anumite împrejurări, cum se vorbește despre lucruri pe care le simți adânc și în care crezi cu toată puterea sufletului.

În continuare, Marcel Știrban se referă foarte pe larg la conceptele culturale ale lui Constantin Rădulescu-Motru, care în mai multe lucrări a îndemnat la o viață culturală în sprijinul vremurilor noi, dar cu păstrarea obiceiurilor tradiționale. Pentru C. Rădulescu-Motru, românismul înseamnă ca poporul român să-și asigure viitorul prin valorificarea forțelor sale proprii. El cereă renunțarea la așa-numitul „românism politic” și inițierea modernizării agriculturii pe cuprinsul întregii țări inclusiv prin generalizarea asistenței sanitare în mediul rural.

Cu toate acestea, viața rurală tradițională, generatoare de civilizație națională autentică, rămâne pentru C. Rădulescu-Motru adevăratul factor de conservare a spiritului național, cu condiția de a se adapta cerințelor vieții moderne. Aici Marcel Știrban se referă la o formulare exprimată de C. Rădulescu-Motru în anul 1936, conform căreia „Datoria naționaliștilor de astăzi nu este să rămână pur și simplu la trecut, continuarea nu înseamnă uniformitate. Satul a fost în trecutul istoric al țării adevărata cetate a Românismului, așa trebuie să rămână și în viitor. În forme noi instituționale, satul își va continua vechiul rol istoric, dacă spiritul său de autonomie va rămâne același. Satul va rămâne o cetate a Românismului deodată cu recunoașterea spirituală a locuitorilor săi. Sub forme vechi sau noi, este îndeajuns să bată în el sufletul tradițional țărănesc”. Cu toate greutățile imense ale traiului zilnic, satul rămâne un loc al înfrățirii și al solidarității umane, al religiozității masive, al conservării limbii, al portului, al bunelor obiceiuri din casele creștine”.

În același spirit, Marcel Știrban nu omite să se refere la Lucian Blaga cel „ce a legat satul de cer și țărâna de Dumnezeu, cum numai Eminescu a făcut-o înaintea lui”. Trebuie subliniat că scopul acestui studiu introductiv elaborat de Marcel Știrban este să scoată în evidență repercusiunile Unirii din 1918 asupra întregii culturi și civilizații românești. De aceea, pornind de la baza tradițională rurală a civilizației autohtone, intenționează să prezinte întregul sistem instituțional al promovării culturale, până la cele mai înalte niveluri, care sunt Academia Română și rețeaua învățământului universitar.

Autorul nu vede nici o ruptură între baza rurală a civilizației românești și expresia ei cea mai înaltă, care este Academia Română. Dimpotrivă, el subliniază că „nici o altă instituție, înaintea Academiei Române nu păstrează și încorporează în același timp, mai mult tradiția și modernitatea, nici o altă instituție în afara celor create sub auspiciile acesteia – învățământul universitar și instituțiile de cercetare – nu a făcut mai convingător legătura între tradițiile poporului român și spiritul european modern”.

Primul lucru pe care îl evidențiază Marcel Știrban este faptul că Academia Română a avut de la înființare (1867) un caracter reprezentativ pentru toate provinciile locuite de români, primind în rândurile ei membri din toate aceste teritorii de proveniență. A făcut acest lucru în numele identității de neam și limbă a românilor de pretutindeni. Subliniază că – în timp ce factorii politici au fost constrânși să facă compromisuri politice în situațiile de forță majoră – Academia Română și-a păstrat caracterul reprezentativ unitar pentru întreaga cultură română până în anul 1948. Această idee fundamentală de unitate de neam a fost scoasă în evidență încă la prima sesiune științifică a Academiei Române care a fost convocată la Iași între 14 mai și 12 iunie 1919 în comunicările prezentate de istoricii D. Onciul și Nicolae Iorga. Se arată că în noile condiții istorice, Academia Română a înțeles că trebuie să cuprindă în rândurile sale un număr sporit de membri din toate provinciile istorice. Drept urmare, între 1919 și 1948 au fost primiți în Academie 48 de membri titulari și 109 de membri corespondenți. Acestora li s-au adăugat un număr de „membri de onoare”, români și străini, făcându-se astfel conexiunea și cu știința europeană. De altfel, Marcel Știrban subliniază că prin întreaga ei reorganizare interbelică Academia Română s-a încadrat în rândurile instituțiilor similare europene.

Autorul ține să remarce unitatea spirituală între Academia Română și baza ei rurală, sătească: „Academia își avea solemnitatea și sacralitatea sa, după cum satul și oamenii săi le aveau pe ale lor ... Și totuși erau parcă una. Pentru toți, prin ei sau înaintașii lor, au pornit, cândva, din satul cu izvorul lin și curat”.

La un nivel echivalent cu Academia Română se afla, din punctul de vedere al excelenței științifice, învățământul universitar, căruia Marcel Știrban îi închină un subcapitol substanțial, sub același atribut al modernizării. În România întregită trebuiau mai întâi înființate universități cu predare în limba română în noile provincii. Astfel s-a întâmplat la Cluj și la Cernăuți, pe când la Chișinău s-a întemeiat doar un învățământ superior agronomic, ca secție a Universității din Iași. În Transilvania și Banat au fost înființate și alte instituții universitare superioare.

Sistemul de învățământ superior astfel extins și diversificat a fost reglementat prin Legea pentru autonomia universitară din iulie 1931, care consemnează că învățământul superior se desfășoară în următoarele așezăminte care depind de Ministerul Instrucției Publice: universitățile din București, Iași, Cluj, Cernăuți, la academiile de drept din Oradea, de arhitectură din București, de arte frumoase din București și Iași, de muzică și artă dramatică de la București, Iași și Cluj, la politehnicile din București și Timișoara și Institutul de educație fizică din București. Legea din anul 1931 acorda instituțiilor universitare o autonomie maximă, atât în privința modului de organizare și a programelor de învățământ, cât și din punct de vedere administrativ-financiar. Legea pentru organizarea învățământului superior din aprilie 1932 a intervenit cu precizări suplimentare cu privire la modul de desfășurare și organizare a învățământului universitar din România. Marcel Știrban ține să sublinieze că astfel învățământul superior a primit o structură unitară, extinsă la nivelul întregii țări, pe lângă aceasta – un lucru nu mai puțin important – un caracter tot mai modern, corespunzător cerințelor practice ale vieții publice și cotidiene.

Tot astfel, ține să sublinieze că activitatea didactică și de cercetare a cadrelor universitare a căutat să se desfășoare conform celor mai înalte criterii morale și profesionale. Aici revine la cuvintele eminentului profesor de istorie Vasile Pârvan, care în cunoscutul său discurs inaugural intitulat *Datoria vieții noastre* a ținut să precizeze că „supremul scop al luptei noastre e spiritualizarea vieții marelui organism social-politic și cultural creator, care e națiunea”.

Alte cadre universitare de seamă considerau că prin activitatea lor creatoare, profesorii universitari și cercetătorii români contribuie și la dezvoltarea civilizației universale. Autorul îl citează în acest sens pe Florin Ștefănescu-Goangă care considera că universitatea are misiunea „să modeleze forțele creatoare ale națiunii chemată să îi poarte prestigiul peste hotare și să îi dea măsura puterii de creațiune spirituală, în patrimoniul de cultură comună omenirii întregi”.

Pe aceeași direcție de cugetare, Marcel Știrban ajunge la concluzia că „universitarii români au gândit în spirit european și au acționat în aceleași direcții, dar prin exprimarea unor gânduri proprii de o evidentă și firească originalitate, izvorâtă din puterea lor de a vedea lucrurile, potrivit condițiilor și

aspirațiilor țării noastre de care – ca și înaintașii lor – au fost legați prin suflet, ideal de viață și muncă creatoare”.

Saltul calitativ în ce privește desfășurarea învățământului universitar a fost completat de saltul numeric, cantitativ, căci la sfârșitul perioadei interbelice numărul studenților a ajuns la 25.766 de persoane, adică 0,14% din totalul populației de 18.052.896 de suflete. Prin aceste date inserate autorul își adevărește încă o dată pasiunea pentru precizia detaliilor comunicate. Tot astfel face și atunci când ne comunică faptul că în perioada interbelică circa 12,5% din bugetul anual al statului a fost îndreptat spre educație și învățământ.

În această etapă a expunerii sale Marcel Știrban trece spre un alt nivel al formulării sale, dedicat direcțiilor de dezvoltare și tendințelor din învățământul preuniversitar. Întrucât era menit să acționeze la temeliile societății, în rândul maselor largi ale populației, învățământul general era în egală măsură apreciat de către marii cărturari români din perioada interbelică, iar Marcel Știrban îl citează în acest sens pe Dimitrie Gusti care afirma că organizarea sistemului școlar reprezintă „a doua întemeiere a României moderne”.

Întrucât prezentarea în detaliu a dezvoltării învățământului preuniversitar înseamnă un subiect de studiu foarte vast, care ar necesita un volum monografic independent, autorul se mărginește de astă dată să înfățișeze principiile lui organizatorice și legislația care a direcționat evoluția lui. Subliniază și de această dată că legislația învățământului a fost elaborată de cărturari eminenți cu o concepție umanistă și de amploare europeană cum a fost de exemplu Spiru Haret, apoi P.P. Negulescu și Constantin Angelescu.

La începutul perioadei interbelice trebuia acționat pentru uniformizarea legislației școlare (înfăptuită prin decretul–lege din 5 iulie 1919), precum și pentru modernizarea sistemului de învățământ. În acest sens primea o importanță deosebită cursul primar complementar care urmărea stabilirea unei legături strânse între școală și viață, oferind îndrumări pentru ramurile de activitate practică – agricultură, meserii și comerț, ținând seama de cerințele generale. Se urmărea, de asemenea, a se asigura elevilor „cultură socială” și „igienă individuală și socială”, precum și întărirea forței fizice prin educație fizică.

În continuare sunt prezentate aspecte legislative ale dezvoltării învățământului, pe trepte de desfășurare. Legea învățământului primar a fost pregătită de C. Angelescu în 1924, schimbată ulterior în anii 1932–1934 și 1937.

Învățământul secundar a continuat să se desfășoare în primul deceniu interbelic conform Legii lui Spiru Haret din 1898, dar în anul 1928 C. Angelescu a elaborat o lege și pentru uniformizarea învățământului secundar în întreaga țară. A fost întocmită o programă analitică a învățământului secundar publicată în 1928 și un regulament de aplicare a legii învățământului secundar publicat în februarie 1929. Schimbări și în acest domeniu au fost inițiate în anul 1931.

A deținut o mare importanță și legea pentru învățământul confesional și particular, adoptată în 1925-1926, întrucât ea reglementa învățământul din școlile pentru minoritățile naționale. Pe de altă parte, învățământul agricol a fost reorganizat în anul 1929, iar cel industrial și comercial în 1936.

Autorul subliniază că învățământul trebuia să răspundă modernizării structurii socio-economice și politice a țării, în concordanță cu evoluția civilizației europene. Marcel Știrban considera că în perioada interbelică învățământul românesc a devenit o școală activă – cu ferestre larg deschise spre învățământul european modern, întemeiat și sprijinit, în același timp, pe cele mai bune tradiții ale învățământului românesc. Extinderea și modernizarea învățământului preuniversitar a reprezentat, în opinia lui Marcel Știrban, o altă trăsătură fundamentală a dezvoltării civilizației românești în perioada interbelică.

Marcel Știrban nu se mărginește să constate la modul teoretic înflorirea culturii universitare românești după Unire, ci ține să prezinte exemple concrete în acest sens, elaborând micro-monografii ale unor istorici clujeni de marcă. Desigur, academicienii clujeni sunt pe primul loc în această privință, începând cu Alexandru Lapedatu și continuând cu Ștefan Pascu, David Prodan și Pompiliu Teodor, cu toții academicieni renumiți și creatori de școală istorică. Tot astfel, ține să eternizeze amintirea profesorilor săi care l-au îndrumat la Facultatea de Istorie din Cluj, printre care îl așează pe primul loc pe Bujor Surdu. Bineînțeles, academicianul Constantin Daicoviciu se află la loc de frunte

printre ei, dar cuvinte de aleasă prețuire sunt formulate și pentru profesorii Nicolae Lascu, Kurt Horedt, Mihail Macrea, David Prodan, academicienii Camil Mureșanu sau Virgil Vătășianu, sau pentru profesorii Francisc Pall, Ioachim Crăciun sau Victor Chereșteșiu or Bujor Surdu, reamintit și de această dată.

Marcel Știrban i-a prețuit în egală măsură și pe istoricii clujeni mai tineri decât el, cum ar fi renumitul istoric al artelor Mircea Țoca, binecunoscut în literatura științifică, și pe care îl considera un prieten drag. Marcel Știrban se afla în relații de prietenie și mai strânse cu cercetătorul Gheorghe Iancu de la Institutul de Istorie din Cluj al Academiei Române, cu care a fost coleg de birou timp de mulți ani de zile. Gheorghe Iancu, un cercetător extrem de harnic și pasionat, a abordat mai multe teme de cercetare de-a lungul carierei sale, printre care cea a încadrării minorităților naționale în peisajul social-politic și cultural a României interbelice. Această încadrare s-a petrecut nu fără dificultăți, drept urmare reprezentanții comunității etnice maghiare au adresat mai multe memorii către Societatea Națiunilor în care își exprimă nemulțumirile și revendicările. Societatea Națiunilor a trimis, drept răspuns, mai mulți diplomați pentru a cerceta la fața locului temeinicia acestor plângeri. Printre aceștia s-au aflat norvegianul Erik Colban și spaniolul Pablo Azarate, care au redactat răspunsuri bine documentate la aceste revendicări, pe care le-au trimis la Societatea Națiunilor. Cercetătorul Gheorghe Iancu a avut răbdarea să caute aceste documente în Arhivele Societății Națiunilor de la Londra și Geneva și le-a publicat, cu comentarii obiective și competente în volumul *Problema minorităților din România în documente ale Societății Națiunilor (1923–1932)*, editată de către Editura Argonaut în anul 2002 la Cluj-Napoca. Marcel Știrban a recenzat acest volum sub titlul *Istorie și etnicitate* în gazeta culturală „Tribuna” din Cluj-Napoca în anul 2003, dar a ținut să o republice în volumul de față. În cuvinte extrem de cordiale, dar obiective în conținut, a scos în evidență meritele cărții, ca o contribuție meritorie la cunoașterea tuturor problemelor interne și externe ale României interbelice.

Întrucât simțea că nu mai are mult de trăit, Marcel Știrban și-a permis să publice în acest volum și propria sa biobibliografie, cu lista tuturor titlurilor și cărților publicate sub semnătura sa. Tot astfel a inserat o biobibliografie a tovarășei sale de viață iubitoare, Aurelia Știrban.

Marcel Știrban a fost un credincios fervent al Bisericii Greco-Catolice de-a lungul întregii sale vieți. Drept urmare, a dorit să scoată în evidență contribuția istoricilor ecleziastici greco-catolici la dezvoltarea istoriografiei și spiritualității românești. Printre aceștia un loc de seamă ocupă Silvestru Augustin Prunduș, care a elaborat în anul 1943 o carte celebră despre introducerea limbii române în viața liturgică a Bisericii Greco-Catolice, dar care nu a ajuns să fie publicată decât în anul 2014. Marcel Știrban a ținut să elaboreze chiar două materiale despre acest eminent om de cultură, pe care le-a publicat în volumul de față.

Următoarea parte a volumului este dedicată tot urmărilor spiritual-culturale ale Unirii, de data aceasta pe tărâmul vieții religioase din România după anul 1918. Această parte este intitulată în mod semnificativ *Credință și pace* și se referă la toate problemele confesionale ale României pe parcurs a trei decenii, cu un accent pus în mod deosebit pe perioada interbelică. Deși România Veche era cunoscută ca o țară ortodoxă, chiar dacă trăiau sute de mii de romano-catolici români în Moldova, după 1918 structura confesională a populației s-a diversificat foarte mult. S-au adăugat acum alte sute de mii de credincioși romano-catolici din Transilvania și Banat, alături de sute de mii de reformați calvini și de luterani evanghelici. Baptiștii și alte culte neoprotestante întregeau acest tablou eterogen. Pe lângă aceasta, conviețuiau sute de mii de izraeliți și musulmani, care erau și ele culte monoteiste care puneau accentul pe protejarea vieții de familie, moralitatea convențională și cinstirea unicului Dumnezeu.

Procesul de unificare legislativă a țării după 1918 nu putea ocoli domeniul fundamental al vieții confesionale, oricât de complex era acesta, iar Legea pentru regimul general al cultelor din 22 aprilie 1928 a acoperit toate domeniile fundamentale ale vieții religioase din România. Desigur, ea se conforma prevederilor Constituției României din anul 1923, iar Constituția din anul 1938 nu a schimbat în mod fundamental aceste prevederi.

Marcel Știrban a analizat într-un capitol distinct prevederile legii care preciza că statul român a recunoscut oficial 10 culte, iar altele mai puteau fi recunoscute în condiții speciale, conform legilor în

vigoare ale țării. Legea cultelor nu le așeza pe toate pe temeiul egalității, căci considera Biserica Ortodoxă Română ca fiind dominantă față de celelalte culte. Biserica Greco-Catolică Unită era deci așezată implicit pe un loc secundar între bisericile românești, ceea ce va duce la numeroase neînțelegeri și complicații între cele două culte vorbitoare de limbă română, fapt considerat regretabil de către Marcel Știrban.

Legea cultelor acorda confesiunilor dreptul la autoorganizare și alegerea liberă a demnitarilor religioși pentru funcții de conducere, cu condiția de a depune jurămintele de credință față de statul român, dar și ca regele să aprobe această alegere.

Legea asigura libertatea de conștiință religioasă pentru toți cetățenii români, un principiu fundamental în toate statele europene moderne. Toate cultele religioase aveau dreptul să-și administreze în mod liber averile imobiliare, să asigure predarea în învățământ a doctrinelor religioase propagate și interzicea convertirea cu forța la propria confesiune. Pe de altă parte, orice persoană ce depășea vârsta de 18 ani putea trece în mod liber la o altă confesiune, iar fetele puteau face acest lucru și înainte de această vârstă, în caz de măritiş cu un băiat de o altă confesiune. Toți demnitarii religioși aleși trebuiau să fie cetățeni români, iar autoritățile religioase de pe teritoriul altor state nu aveau dreptul la imixtiune în viața comunităților de pe teritoriul României. Aceasta pune probleme speciale pentru bisericile romano-catolice și greco-catolice, iar Concordatul cu Sfântul Scaun de la Roma a reglementat acest lucru deja în anul 1927. Pe de altă parte, naționalitățile conlocuitoare integrate în România după anul 1918 aveau bisericile lor cu o veche tradiție și istorie ce trebuiau respectate, dar și bine încadrate și articulate în structurile statului român modern, cu condiția respectării legislației și Constituției românești.

Reglementarea raporturilor dintre stat și Biserică reprezenta o necesitate obiectivă, subliniază Marcel Știrban. Biserica, cu toate cultele recunoscute, era, alături de școală și familie, una din instituțiile fundamentale ale societății, cu rol educativ la nivelul tuturor vârstelor, în spiritul moralei creștine, consideră autorul.

Ministerul Cultelor și al Instrucției Publice s-a ocupat de gestiunea vieții confesionale, evocând mai mulți titulari, pe care autorul îi trece în revistă, pe parcursul a trei decenii, majoritatea provenind din Partidul Național Liberal, alții din Partidul Național Țărănesc.

În continuare, Marcel Știrban dedică un capitol special organizării Bisericii Ortodoxe Române după Unire. În acest sens, la 6 mai 1925 corpurile legiuitoare au adoptat legea cu privire la organizarea unitară a tuturor Bisericilor Ortodoxe Române de pe teritoriul României, împreună cu Statutele ei de organizare. La baza ei au stat multe din principiile șaguniene, împreună cu care au fost respectate tradițiile din funcționarea bisericilor ortodoxe din Vechiul Regat, Basarabia și Bucovina. Legea consacră principiul autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române și păstrarea, în domeniul dogmelor, a unității cu Biserica ecumenică a Răsăritului.

Încă înainte de aceasta, la 25 februarie 1925, Scaunul arhiepiscopal și mitropolitan al Ungro-Vlahiei a fost ridicat la rangul de Scaun Patriarhal, iar Miron Cristea a devenit primul patriarh al Bisericii Ortodoxe Române. Din punct de vedere canonic și administrativ, Biserica Ortodoxă a cuprins cinci mitropolii: a Ungro-Vlahiei, a Moldovei și Sucevei, a Ardealului, Banatului, Crișanei și Maramureșului, a Bucovinei și a Basarabiei, cu tot atâtea arhiepiscopii. Pe lângă acestea, funcționau 13 episcopii.

Biserica Ortodoxă Română avea dreptul să-și reglementeze activitatea și să-și administreze toate bunurile potrivit dreptului canonic și în conformitate cu Constituția țării, cu organele proprii și sub controlul statului, exercitat de Ministerul Cultelor.

Cea mai înaltă autoritate s-a constituit prin Sfântul Sinod, format din toți mitropoliții, episcopii și arhieriei-vicari, prezidat de patriarh. Organul reprezentativ era format din clerici și laici care alegeau un Congres Național Bisericesc, ca organ administrativ, și totodată ca organ executiv al Sf. Sinod și al Congresului Național Bisericesc.

Cheltuielile întregului complex administrativ bisericesc urmau să fie acoperite din resursele proprii, la care, la nevoie, contribuia și bugetul de stat, în special pentru acoperirea salariilor slujitorilor bisericii.

Marcel Știrban a prezentat concis, dar foarte precis și cuprinzător, transformarea Bisericii Ortodoxe Române într-o instituție religioasă națională, cuprinzând în rândurile ei pe toți enoriașii, de pe tot cuprinsul țării unificate.

Autorul se referă în și mai mare măsură la *Cadrul general al evoluției Bisericii Române Unite după Marea Unire* în capitolul următor, deși activitatea ei avea mai degrabă un caracter provincial. În total, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș trăiau la recensământul din anul 1930 un număr de 1.385.445 de credincioși greco-catolici. Cel mai bine ei erau reprezentați în județele din Nord-Vestul Transilvaniei, anume în județul Maramureș (64,4% din populație), Someș (63,5%), Năsăud (60,2%), Satu Mare (59%), Sălaj (52,6%), Cluj (42,7%) etc. Cu toată ponderea lor însemnată, greco-catolicii erau mai puțin numeroși decât efectivul total al populației ortodoxe din Transilvania care se ridica în anul 1930 la 1.932.356 de persoane. La numărul greco-catolicilor ardeleni trebuie însă adăugați cei care s-au stabilit dincolo de Carpați, formând parohii la București, Câmpina, Craiova, Giurgiu, Constanța, Focșani, Galați și Iași.

Aportul Bisericii Greco-Catolice la viața spirituală creștină a României a fost remarcat și în mod oficial, prin Constituțiile din 1923 și 1938, care îi conferă titlul de „a doua Biserică națională de pe cuprinsul țării”. Din punct de vedere organizatoric au loc puține schimbări în ierarhia Bisericii Române Unite. Ea își păstrează mitropolia la Blaj, cu vechile episcopii de la Oradea, Gherla (Gherla–Cluj din 1930) și Lugoj, cărora li se adaugă o nouă episcopie la Baia Mare în 1930. A fost ulterior înființat un protopopiat la București, care avea din 1940 un episcop auxiliar.

Episcopii greco-catolici au fost, fără excepție, personalități proeminente ale vieții românești religioase și culturale, de aceea autorul adaugă un subcapitol special dedicat ierarhilor Bisericii Greco-Catolice între anii 1918–1948. Procedurile de lucru tradiționale au continuat, convocându-se sinoadele protopopești și eparhiale. O deosebită importanță aveau sinoadele electorale, convocate pentru alegerea mitropoliților. Ele au fost convocate în anii 1918, 1935 și 1946, când au fost aleși mitropoliții Vasile Suciu, Alexandru Nicolescu și Alexandru Rusu. Înainte de aceasta ei au deținut funcții episcopale. Alți episcopi însemnați au fost Vasile Traian Frențiu, Iuliu Hossu, Ivan Bălan, Vasile Aftenie etc. Toți aceștia dețineau calități organizatorice și intelectuale deosebite.

Biserica Greco-Catolica a avut o însemnată deosebită nu numai prin activitatea sa religioasă, ci și prin eforturile deosebite îndreptate spre dezvoltarea învățământului românesc din Transilvania. Drept urmare, Marcel Știrban concepe un subcapitol special intitulat *Zestrea spirituală adusă României, prin școlile sale, de către Biserica Greco-Catolică*. Reiese că acest cult deținea o rețea școlară completă, începând cu învățământul primar confesional, gimnazial și liceal, atât pentru băieți, cât și pentru fete. La aceasta se adaugă școli de meserii pentru cele mai importante profesii, licee pedagogice și de artă, multe dintre ele dotate cu internate proprii pentru băieți și fete. În perioada interbelică rețeaua școlară a fost extinsă în continuare, atât din resurse proprii, cât și donații și subvenții de la Vatican. În timpul episcopatului lui Vasile Suciu el a obținut de la Papa Pius al XI-lea suma de 38 milioane de lei din cele 40 de milioane necesare pentru construcția noilor școli. Restul sumelor au fost asigurate de foști elevi ai Blajului, ba chiar de episcopul Vasile Suciu din propriile economii.

Din acest exemplu se vede clar ce importanță avea întreținerea unor relații cât mai strânse între Sfântul Scaun și România. Având în vedere acest lucru, autorul adaugă un capitol special intitulat *Concordatul dintre Vatican și România, în litera și spiritul prevederilor sale*. Se precizează de la bun început, Concordatul cu Vaticanul, realizat în anii 1927–1929 și 1932, se înscrie în contextul relațiilor noastre internaționale menite a contribui la consolidarea procesului intern de dezvoltare și modernizare ce caracterizează deceniile trei și patru ale secolului XX. Se încadrează, în același timp, în șirul tratatelor noastre ce au avut drept scop stabilirea unor punți de legătură cu Europa Occidentală.

Deși efectele benefice ale Concordatului sunt evidente, în istoriografia românească ele nu au fost apreciate întotdeauna ca atare. Numeroși istorici au scris în termeni negativi despre acest act, iar dezbaterile pe această temă nu au încetat. Credem însă că argumentele înșirate pe larg de Marcel Știrban dovedesc fără putință de tăgadă că textele concordatului au contribuit din plin la consolidarea prestigiului internațional al diplomației românești în perioada interbelică. În cele ce urmează autorul continuă să scoată în evidență rolul extrem de însemnat jucat de Statul Pontifical în lumea contemporană. În acest scop adaugă

un capitol suplimentar intitulat *Lumea văzută de la Vatican la sfârșit și început de mileniu. Lupta Sfântului Scaun pentru apărarea credinței creștine și pentru apărarea păcii generale. Principii generale*. Acest capitol este extrem de dens din punct de vedere ideatic și interpretativ și ajunge la următoarea concluzie : „Vaticanul a fost în mileniul și în veacurile încheiate și este și în noile timpuri cel mai perfect loc în care s-a simțit și se simte mersul istoriei omenirii”.

În acest sens, Marcel Știrban adaugă un capitol concluziv intitulat *Mesajul istoriei contemporane pentru un mileniu creștin*. Într-adevăr, Marcel Știrban, el însuși un creștin și un erudit desăvârșit, nu putea găsi o formulă mai nimerită pentru a încheia segmentul referitor la urmările spirituale ale Unirii din 1918 pentru istoria României.

Urmările Unirii din 1918 asupra evoluției spirituale românești au fost binecunoscute la nivelurile superioare ale civilizației, în învățământul superior, în cercetarea științifică și în reorganizarea bisericilor românești. Dar viața cotidiană obișnuită se desfășura în micile comunități rurale, care reprezintă temelia țării susținută de „oamenii de rând” care își desfășoară truda anonimă, uneori nebagată în seamă de nimeni, până în perioada campaniilor electorale. Or, interesul lui Marcel Știrban pentru viața satelor, pentru destinul țărănimii a fost evident de la bun început când a scris studii de valoare nepieritoare despre așa-numitele „arendășii forțate” care au dat largi suprafețe de pământ în folosință comunităților rurale. Drept urmare, în ultima parte a volumului închină o serie de materiale diferitelor așezări rurale. Începe prin a trece în revistă monografiile social-economice din Transilvania, apărute la sfârșit de veac XIX și în prima jumătate a secolului al XX-lea. Numărul acestor monografii rurale consultate de autor este de 26, deci un număr considerabil, și se referă la așezări rurale din județele Brașov, Sibiu, Harghita, Mureș, Alba, Hunedoara, Cluj și Bistrița-Năsăud. Desigur, Marcel Știrban le-a consultat pe toate cu mult interes și a întocmit o listă în ordine alfabetică a autorilor lor. Lecturarea lor a permis distingerea nenumăratelor particularități locale, care totuși se încadrează în specificul ardelenesc al vieții rurale, inclusiv prin faptul că în numeroase comune conviețuiesc săteni aparținând unor comunități etnice diferite. Citind cu atenție această comunicare științifică, vom afla nenumărate lucruri interesante, chiar neașteptate, despre viața cotidiană ardelenescă la sate.

Deși Marcel Știrban este profund implicat în cercetarea întregului peisaj rural, acesta este atât de vast, încât și-a focalizat atenția asupra anumitor zone de care se simțea mai atașat, în special cele din județele Hunedoara, Valea Târnavelor și a Mureșului, în special Blajul cu localitățile limitrofe (îndeosebi „Sâncel, un sat binecuvântat de Dumnezeu”)

De altfel, autorul însuși este un colindător neobosit al României, pe care a parcurs-o din extremitatea nordică a Maramureșului până la cea sudică a Dobrogei, pe parcursul a mai multor decenii. Amintirile culese cu aceste prilejuri sunt comunicate cititorilor într-un segment concluziv, intitulat în mod sugestiv „Drumeții ce nu vor putea fi uitate”. Segmentul acesta e cu atât mai convingător, cu cât e urmat de un vast material ilustrativ ce eternizează imagini și peisaje din cele mai diverse zone ale României.

În acest fel, volumul intitulat *Din istoria României anilor 1918–2018*, redactat cu multă trudă, pasiune și dragoste de țară și oamenii ei de cărturarul distins care a fost Marcel Știrban poartă cititorul în toate domeniile vieții culturale, spirituale și cotidiene ale României ultimei sute de ani. El se încadrează în mod semnificativ și demn în manifestările culturale de anvergură națională prilejuite de desăvârșirea formării statului național român în anul 1918.

Báthory Ludovic

Aurel RĂDUȚIU, *Istorie și cărturărie. Rememorări subiective*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2020, 223 p.

Sub un titlu sugestiv, trimițând la „meseria de a trăi” (cu cuvintele scriitorului Cesare Pavese) a unui autor ce se percepe pe sine, prin prisma preocupărilor de-o viață, în egală măsură istoric și cărturar, volumul *Istorie și cărturărie* de Aurel Răduțiu reunește o serie de așa-numite „rememorări

subiective”. Dincolo de modestia denumirii, sub aparența unei asemenea clasificări, însă, cititorul descoperă microstudii de consistență „obiectivă” și de încărcătură științifică (cele mai multe dintre ele fiind însoțite și de aparatul critic corespunzător), ori microanalize istoriografice esențializate, conturând sintetic aspecte sau chiar biografia operei câtorva istorici ai Transilvaniei pe nedrept uitați. Este, totodată, o carte de suflet, o mărturie de credință, respirând prin toți porii veșnică recunoștință și admirație neștirbită față de valorile perene care l-au format pe istoricul-filolog A. Răduțiu, care l-au însoțit în timp și pe care le aduce în fața cititorilor de azi și de mâine, în acest volum-testament. Ce își propune cartea? Să dăm cuvântul autorului: „Am rememorat aceste texte pentru a stabili o legătură mai strânsă cu trecutul devenirii mele. În lucrare am evocat oameni apropiați familiei mele: pe Nicolae Sentivani – bunicul bunicii mele dinspre tata, tribun al lui Avram Iancu; romosani implicați în atitudinile civice: pe unchiul [Ioachim] Rodeanu – profesorul meu de geografie și istorie; pe Leonida Teodor, prieten bun al tatălui meu și cel care m-a determinat să urmez istoria; și nu în ultimul rând am evocat Romosul – un loc sacru pentru mine și ai mei. Am exersat alături de istorici consacrați imaginea de aproape a chipului țaranului și boierului român. De asemenea, am năzuit să apropie performanța reconstituirii după modelul marilor maeștri: Iorga, Daicoviciu, Moga, Pall și Jakó. Am intitulat capitolul *Puterea modelului*, având în vedere virtuțile de mare maestru ale profesorului Prodan, mentorul meu. Finalul lucrării l-am rezervat muncii colective a Institutului de Istorie [din Cluj], unde am activat o perioadă de 30 de ani”.

Așadar, cele 5 „capitole” tematice ale cărții grupează 30 de texte, precedate de un „Argument” și încheiate de o „Notă bibliografică”. O parte din texte constituie fie articole publicate în reviste de specialitate și de cultură, fie comunicări susținute la conferințe, iar altă parte înfățișează studii care sunt publicate acum pentru prima dată (conform precizărilor aduse de autor în pomenita „Notă bibliografică”).

În rubrica „Ascendențe: Oameni care au fost și locuri de neuitat” sunt redată istorii și povești biografice din tărâmul natal – fermecat, cum altfel – ce include zona Hunedoarei și satul Romos. Monografiile dedicate de Aurel Răduțiu satului de baștină, *Romos (jud. Hunedoara. Protocolul ședințelor reprezentanței comunale, 1896–1912)* (Cluj-Napoca, Editura Ecou Transilvan, 2014, 320 p. + 35 il.) și *Romos (jud. Hunedoara). File de cronică, 1850–1950* (Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2015, 505 p.), sunt completate prin textele de față, ce reconstituie, cu multe anexe documentare, câteva figuri luminoase de români, luptători pentru idealul național. Unii dintre ei sunt înrudiți cu autorul prin legături de sânge (tribunul pașoptist Nicolae Sentivani, profesorul Ioachim Rodeanu), alții prin apartenența la aceeași vatră a satului (romosenii semnatari ai plenipotenței nr. XVII din anul 1866), iar alții prin adânci legături spirituale (agricultorul Leonida Teodor, în 1950 declarat „chiabur mic-burghez”, pentru aceasta condamnat la 13 luni închisoare și 20.000 lei amendă, odată cu confiscarea întregii sale averi mobile și imobile în favoarea statului – nimeni altul decât tatăl profesorului Pompiliu Teodor din Turdaș).

Sub a doua rubrică, „Istoriografia «țărilor». Mai multe «țări», o singură «patrie””, sunt adunate biografii istoriografice ale unor autori nedreptățiți, sunt oferite „minime reparații” ale unor istorici cenzurați, aduși la lumină de Aurel Răduțiu prin recuperarea și publicarea unor manuscrise inedite ale acestora. De pildă, ni se înfățișează o necunoscută *Monografie a județului Caraș-Severin*, redactată de istoricul învățământului Iuliu Vuia într-un manuscris de 1.200 de file, aflat în păstrarea istoricului clujean. Două portrete dedicate lui Ioan Mihály de Apșa și Ioan cavaler de Pușcariu se referă la clasicii editării documentelor nobilimii românești din Țara Maramureșului și din Țara Fărăgrașului, cu valoroase trimiteri bibliografice și istoriografice. Surprinde imaginea istoricului literar Gheorghe Bogdan-Duică, prezentat acum prin prisma preocupărilor sale privind reconstituirea, pe linia pozitivismului istoriografic, a unei istorii politice a românilor ardeleni (1895).

A treia rubrică, „Maeștrii genului: Istoriografia la apogeu”, analizează problematica raportului dintre istorie și limbă în opera lui Nicolae Iorga, și reflectarea comunicării pe tema de mai sus într-o discuție din 1971 cu Constantin Daicoviciu, la momentul respectiv director al Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj. De asemenea, sunt republicate evocarea personală a lui Francisc Pall, necrologul aceluiași mare medievist român, ca și necrologul lui Jakó Zsigmond.

De mare interes este medalionul dedicat lui Ioan Moga, ce comentează și reproduce în anexă conținutul unui manuscris donat de soția regretatului istoric lui Aurel Răduțiu. Caietul mic, cu 20 de file, cuprinde *Schița unei conferințe despre „Semnificația luptelor religioase la românii din Transilvania în sec. XVIII”*, conferința fiind susținută de Ioan Moga în anul 1946, în cadrul „Săptămânii Ortodoxiei” de la Cluj – adică „în capitala spirituală a Ardealului, adânc răvășită de ocupația hortistă, cu rănilor sângerânde încă de pe urma războiului” (Aurel Răduțiu, p. 118), pe vremea când Institutul nostru de-abia revenise din refugiul sibian, iar Moga era în primul său an de directorat. Ca întotdeauna, ideile istoricului mărginean impresionează prin limpezimea lor de cleștar, lucru remarcat de Aurel Răduțiu. Nu este doar o sinteză magistrală, „în formulări concise, adesea eliptice”, a istoriei bisericești a românilor ardeleni, de la întemeierea Bisericii Greco-Catolice (1698–1701) și până la reînființarea Episcopiei Ortodoxe de la Rășinari sub Dimitrie Novacovici (1762), ci și o ieșire din tiparul nesfârșitei polemici interconfesionale purtate de istoricii români încă din perioada interbelică, sistate în perioada comunistă și reluate (parcă din același punct) în perioada postcomunistă. Ioan Moga rămâne un model absolut de urmat, pe care Aurel Răduțiu îl descrie în următorii termeni (p. 123): „În ce mă privește, aș remarca o bine temperată acomodare a istoricului în volbura unui veac de tensiuni fratricide. O inteligență calmă, care știe să discearnă în trecut datele lui constitutive, cele care asigură în mersul lor organic continuitatea unei istorii. Din durerile nașterii istoricului reține geamătul de biruință al forțelor viabile, fie că aparțin tradiției, fie că sunt altoiul găsit de minți luminate în alte universuri de valori. Țipătul răgușit de ura neputinței, a lipsei de viabilitate, îi este străin.”

Din această carte, ce conține numeroase biografii istorice, nu putea lipsi profilul mentorului declarat al lui Aurel Răduțiu, astfel că rubrica destinată lui „David Prodan. Puterea modelului” (cu titlu inspirat de volumul omonim, coordonat de autorul discutat împreună cu Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Liviu Maior, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1995, 295 p.) ocupă aproape un sfert din volum, în texte cuprinzând *Portret de dascăl; Întâlnirile mele cu profesorul; „De amicitia”: David Prodan și Ion D. Sîrbu; In aeternum; Memorii; Întoarcerea la Cioara; O restituire necesară; Istoric național; Un clasic al istoriografiei; O evocare pe calea undelor; Transilvania și iar Transilvania*. Acest recurs amintește preocuparea meritorie, vădită constant de Aurel Răduțiu, pentru redarea unei imagini panoramice a vieții și scrisului marelui istoric, inclusiv prin publicarea intransigentelor *Memorii* ale lui D. Prodan (București, Editura Enciclopedică, 1993, 240 p.).

În fine, ultima rubrică ce încheie volumul prezintă considerații despre „Institutul de Istorie. Eforturi colective de cercetare”. Crearea acestuia, pornind de la „ideea de Institut”, enunțată de Ioan Lupaș la 11 noiembrie 1919, dar și scopul și misiunea Institutului clujean de Istorie Națională sunt relevate în articolul intitulat *Institutul de Istorie din Cluj-Napoca la jubileul de 75 de ani* (1995), text redactat în perioada mandatului directorial deținut de Aurel Răduțiu. Soarta postbelică a Institutului nostru, după revenirea sa din refugiul de la Sibiu, îi prilejuiește autorului alte pagini *Din istoria Institutului de Istorie din Cluj. Anul 1948*. În schimb în *Gânduri la o aniversare*, Aurel Răduțiu întocmește un bilanț retrospectiv al frumoaselor rezultate științifice găzduite de publicația anuală a Institutului, odată cu sărbătorirea în 1986 a 65 de ani de la apariția primului volum al „Anuarului Institutului de Istorie Națională din Cluj”.

Aflat el însuși, astăzi, la vârsta bilanțului (iar la momentul publicării recenziei, trecut în lumea celor drepți), autorul nostru nu-și dezmințe caracterul blajin și modestia exagerată față de meritele propriei persoane, dublate de marea toleranță și omenie față de semenii, dascălii și colegii săi – trăsături ce răzbat din toate istorisirile cuprinse în filele cărții despre care am vorbit. Se pare că Aurel Răduțiu constituie – caz unic în lunga istorie de un veac a Institutului nostru (1920–2020) – singurul director al Institutului, care nu a fost numit prin concurs (de către înaltul for academic tutelar), ci a fost ales (din interior, de către cercetători). Ce-i drept, momentul rămâne unul excepțional, de turnură și efervescentă (inclusiv științifică), după revoluția din decembrie 1989, însă prețuirea și încrederea colegilor vor fi fost univoce, marcând alegerea sa în funcție. Mai apoi, chiar subsemnata poate depune mărturie, din experiență proprie (după angajarea la Institutul la finele anului 1992), despre probitatea

morală a directorului Aurel Răduțiu și despre simțul deplin cu care acesta „împărțea dreptatea”, mereu îndreptățind, niciodată nedreptățind pe membrii Institutului.

De aceea, frumoase și pe deplin adevărate sunt cuvintele rostite de Ana Victoria Sima (pe coperta a IV-a a cărții): „Cu o sensibilitate și o noblețe sufletească rară, istoricul Aurel Răduțiu este mărturia vie a unor vremuri deseori frământate, pe care le-a traversat cu demnitate și modestie, aidoma înaintașilor săi intelectuali și țărani”. Parcă fiecare pagină a cărții nu face alta decât să confirme profilul profund moral al istoricului Aurel Răduțiu, care, așa cum observă cu finețe Ana Victoria Sima, rămâne „un Om care are puterea de a privi înspre lumea prin care a trecut fără patimă și ură. Doar cu blândețe și seninătate. Ce mare lucru !”.

Ela Cosma

Aurel RĂDUȚIU, *Romos (jud. Hunedoara). File de cronică 1850–1950; Romos (jud. Hunedoara). Protocolul ședințelor reprezentanței comunale 1896-1912; Romos (jud. Hunedoara). O istorie în imagini 1850–1950* (acest volum în colaborare cu Petru Tudor STĂNCIOIU), Deva – Cluj-Napoca, 2015–2018; 505 p.; 285 p.; 390 p.

Numeroși cercetători în domeniul istoriei au simțit nevoia să întocmească materiale durabile care să perpetueze memoria locurilor de baștină. Între aceștia se numără și Aurel Răduțiu, cunoscut cercetător științific la Institutul de Istorie din Cluj Napoca al Academiei Române. Pe lângă bogata sa creație științifică, a contribuit și la îndrumarea investigațiilor istorice prin funcțiile științifico-administrative pe care le-a îndeplinit cu multă pricepere, conștiinciozitate și principialitate. Amintirea sa prețioasă va dăinui în memoria colegilor ca un punct luminos. Autor sau coautor și editor la numeroase volume de studii și documente istorice, a simțit nevoia – la o vârstă înaintată – să-și încheie activitatea științifică prin înălțarea unui monument istoric localității sale de baștină, comuna Romos din județul Hunedoara. Deși s-a născut la Deva, toate neamurile sale apropiate se aflau la Romos, unde și-a petrecut și copilăria – o copilărie fericită, cu multe episoade hazlii pe care le povestea prietenilor și colegilor de câte ori avea ocazia. Își amintea cu plăcere îndeosebi de bunicul său din Romos, notarul Ioan Drăgan, care l-a îndrumat mereu spre învățatură, în același timp i-a permis să zburde în voie în împrejurimile pitorești ale satului, alături de alți copii, de care îl vor lega prietenii durabile, care îl vor însoți de-a lungul vieții.

Aurel Răduțiu a aplicat în cercetările sale metode originale, unele nemaîntâlnite până atunci, conform spiritului său cutezător și întreprinzător. Astfel a procedat și atunci când s-a hotărât să eternizeze memoria comunei Romos. Majoritatea celor care vor să prezinte trecutul comunei natale se gândesc – firește – să elaboreze o monografie istorică cât mai completă, în care să prezinte evoluțiile locale în ordine cronologică, de la primele mențiuni istorice despre satul natal, până aproape de zilele noastre.

Aurel Răduțiu a ales o altă metodă, aproape singulară, conform concepției sale științifice, înclinată spre diversitate. În loc să integreze informațiile într-un text compact, redactat cursiv – care totuși riscă să devină monoton pentru cei care nu sunt direct interesați – el a ales tehnica jurnalelor de actualități expusă sub formă de imagini sau de texte. A rezultat astfel o cronică a episoadelor semnificative din istoria localității. Procedura prezentării unui material istoric brut, aproape neprelucrat, are însă avantajul de a eterniza imagini sau știri veșnic vii, deși încremenite în trecut. Tocmai de aceea și volumul cel mai interesant al acestei trilogii este intitulat *Romos (jud. Hunedoara). File de cronică (1850–1950)* și a fost multiplicat de către Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, subliniind astfel încrustarea comunității locale în tradiția religioasă milenară a poporului român.

Materialul informativ strâns cu extremă sârguință este extrem de bogat și se referă la toate domeniile vieții rurale, începând cu structura și repartitia teritorială a suprafețelor agricole sau de folosință comună și până la evoluția numerică a populației. Un „Cuvânt înainte” foarte bine structurat tematic lămurește intențiile reale ale autorului, de a pune bazele documentare ale unei viitoare monografii istorice comunale. Căci este vorba de o comunitate rurală numeroasă, care în anul 1850

număra 2.046 de suflete, din care 1.578 români, 290 sași și germani, iar 178 țigani; structura confesională înregistra 1.490 de ortodocși, 266 greco-catolici și 290 de luterani. Deși locuitorii comunei erau harnici și-și iubeau locurile natale, pe parcursul secolului următor numărul locuitorilor a scăzut la 1.516 de persoane până la recensământul din anul 1948, parțial datorită deportării sașilor la muncă în U.R.S.S., dar și datorită procesului de industrializare care a atras o parte din forța de muncă în centrele industrial-miniere din județul Hunedoara. Dar pierderile de vieți omenești pe fronturile din cele două războaie mondiale au contribuit și ele la scăderea populației.

Cuvântul înainte este astfel structurat încât disecă în profunzime anatomia și fiziologia social-economică și spirituală a localității Romos, fragmentată pe trei compartimente principale: romaunii ortodocși, românii greco-catolici și sașii evanghelici. Este prezentat în mod amănunțit sistemul de organizare interioară și funcțională a fiecărei comunități, pe baza tradițiilor multisekulare, căci acestea erau astfel concepute – aproape în mod spontan – încât să prezerve intacte efectivul uman, la care morala creștină a contribuit în mod esențial.

Preoții sau pastorii rămăneau în funcție timp de decenii, strângând în jurul lor și stima enoriașilor, împreună cu personalul ajutător al parohiei. Astfel sistemul confesional, cât și cel social-administrativ avea numeroase elemente de autogovernare tradițională. Consilieratul comunitar îi cuprindea în primul rând pe „viriliști”, contribuitori cu sume însemnate la bugetul comunal, cât și săteni fruntași aleși de comunitate pe perioade determinate. În acest fel, cele trei comunități principale își coordonau eforturile pentru menținerea infrastructurii locale. În cadrul ei, juca un rol însemnat sistemul de școlarizare, căci localnicii erau dornici de studiu, iar autorul prezintă eforturile depuse la sfârșitul secolului al XIX-lea pentru păstrarea caracterului românesc al învățământului. Datorită sânguinții lor, dintre localnici au provenit mai târziu personalități distinse, inclusiv doi senatori parlamentari în România reîntregită interbelică, ingineri, ofițeri, medici. În mod evident autorul îl consideră ca cel mai eminent reprezentant al intelectualității românești de proveniență locală pe medicul Nicolae Stăncioiu, de care îl lega o strânsă prietenie. După cum se știe, el a reușit să înființeze cu eforturi deosebite, învingând numeroase opreliști administrative și rivalități de breaslă, cunoscutul centru de tratament cardiologic „Institutul inimii” din Cluj-Napoca, administrat în mod exemplar, care a salvat viața a sute de pacienți grav bolnavi. Numeroși specialiști consideră această instituție de elită cel mai bun loc de vindecare din România pentru afecțiunile cardiace și circulatorii. Nu întâmplător, portretul fotografic al lui Nicolae (Iță) Stăncioiu figurează înainte de foaia de titlu al volumului.

Secțiunea intitulată *Cronologia până în anul 1850* consemnează principalele coordonate temporale menționate în documentele epocilor respective a evoluției localității Romos.

Localitatea Romos intră în evidența autorităților vremii în anul 1206, când Andrei al II-lea, regele Ungariei, întărește sașilor din Cricău, Ighiu și Romos anumite privilegii și îi scutește de unele dări, iar următoarele coordonate cronologice se referă mereu la sași. O punctare mai precisă intervine în anul 1334 cu prilejul așezării „dării fumurilor” care consemnează la Romos 255 de fumuri în locuințele sașilor și românilor, alături de activitatea unor mori.

În secolul al XV-lea viața localității Romos este conturbată de incursiunile turcești care au devastat satul în anul 1438. Cu acest prilej este luat prizonier și „studentul” din Romos și dus în Imperiul Otoman. În mod neașteptat, acest act prădalnic a avut ca efect neașteptat pătrunderea romosenilor în cultura europeană prin „studentul” capturat, care după ce s-a întors din prizonierat a redactat o carte devenită ulterior celebră despre religia, moravurile și „obiceiurile rele” ale turcilor semnată cu pseudonimul „Captivus septemcastrensis” care va fi reeditată de nenumărate ori. Ediția tipărită în anul 1530, cu o prefață de Martin Luther, la Nüremberg, a făcut-o definitiv celebră.

În rest, incursiunea turcească, repetată în anul 1479, a avut urmări extrem de dăunătoare, căci la conșcierea populației săsești din anul 1488 populația este mult diminuată, dar moara continuă să funcționeze. Ulterior, în secolul al XV-lea Romosul este amintit cu prilejul unor litigii de hotărnicie și posesiune, iar în conșcierile de populație din anii 1532 și 1539 numărul sașilor este tot mai redus. Între 1547–1550 comunitatea săsească trece de la religia catolică la confesiunea evanghelică-luterană.

În condițiile reducerii numerice a populației săsești, numeroși români se mută în localitate, ceea ce duce la disensiuni între cele două comunități. În 1557 se ajunge la proces între români și sași

pentru dreptul de folosință ale unor terenuri, iar românii subliniază la judecată că și ei plătesc aceleași dări ca și sașii, inclusiv pentru întreținerea cadrelor didactice de la școala locală. Drept urmare, sentința pronunțată a fost în favoarea românilor.

În secolul al XVII-lea problemele principale apar în domeniul fiscal, care ajung să fie reglementate de principele Acațiu Barcsai în anul 1659, iar de principele Mihail Apafi în anii 1673–1674. Populația din Romos se menține la un efectiv scăzut, căci în 1703 conscripția înregistrează doar 45 de familii, din care doar 22 plăteau dări.

Între timp s-a instaurat dominația Habsburgilor, ceea ce a provocat răscoala „curuților”, la care au aderat și românii. În anul 1704 „curuții” au ocupat Romosul, conduși de comandanți maghiari, cât și români. După înăbușirea răscoalei, stăpânirea austriacă a căutat să atragă populația românească la confesiunea greco-catolică, înregistrând în acest domeniu succese notabile, de vreme ce în anul 1733 la Romos se înregistrau 107 credincioși, iar în 1750 numărul lor a sporit la 596. Românii care și-au păstrat religia ortodoxă au intrat adesea în conflict cu greco-catolicii pentru dreptul la folosință a bisericii din sat, cu succese schimbătoare.

În anii 1762–1764 se organizează regimentele grănicerești românești în Carpații Meridionali, cu centrul de comandă la Orlat. Numeroși români au acceptat să se înroleze, dar o parte din ei, care locuiau la Cugir, au preferat să se mute la Romos, astfel, numărul românilor din localitate sporește în mare măsură. Astfel în 1766 se înregistrează doar 125 de credincioși ai bisericii luterane, pe când în anul 1767 doar românii ortodocși însumau 580 de suflete, la care se adăugau un anumit număr de români greco-catolici. Statisticile însă nu le-au precizat numărul din cauza mișcărilor de populație.

Răscoala lui Horea nu a produs evenimente deosebite la Romos, iar primul recensământ din Transilvania, efectuat în 1785–1786, găsește la Romos 249 de case, 252 de familii și o populație stabilă de 1.300 de persoane, dar în anul 1805 doar parohia ortodoxă număra 290 de familii de credincioși.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea la Romos continuă să conviețuiască comunitățile ortodoxe, greco-catolice și luterane, iar în anul 1832 conscripția credincioșilor evanghelici luterani înregistrează la Romos 189 de persoane. Fiecare confesiune avea biserici și școli confesionale proprii. Relațiile dintre români și sași erau bune, de vreme ce în anul 1846 românii din scaunul Orăștiei cer preotului din Romos să mijlocească așezarea câtorva familii germane în comuna lor. Cu toate acestea, în anul 1848 localnicii din scaunul Orăștie, în majoritate români, refuză – cu excepția sașilor din Romos – să mai plătească dijmele datorate preoților evanghelici luterani. Cam la atât s-a rezumat revoluția de la 1848 la Romos, cu toate acestea, după chemarea trupelor rusești pentru înăbușirea revoluției, un ofițer rus a fost numit notar la Romos.

Exceptând acest episod, satul Romos era condus de „juzi” aleși pe câte doi ani. După cum reiese dintr-o anexă foarte interesantă la această cronologie preliminară, juzii erau aleși alternativ de locuitorii satului, atât dintre sași, cât și dintre români. Tot astfel, anexa conține lista preoților luterani, greco-catolici și ortodocși între anii 1700–1849.

La anexe sunt adăugate de Aurel Răduțiu sub formă de facsimil documente originale și în traducere românească relevante din trecutul satului Romos, începând cu actul din 1206 prin care regele Andrei al II-lea acordă mai multe privilegii sașilor din Cricău, Ighiu și Romos.

Partea cea mai substanțială a volumului o reprezintă însă segmentul *Întâmplărilor de peste fiecare an*, care înșiră în ordine cronologică evenimentele locale, încadrate uneori într-un context lărgit al ariei locale, legate de localitățile învecinate. În primul deceniu început în anul 1850 cele mai relevante ni se par cele două recensăminte, din anii 1850 și 1857. Dacă în anul 1850 la Romos s-au înregistrat 2.033 de persoane ca populație efectivă, până în anul 1857 numărul celor prezenți în sat a scăzut la 1.951, care erau împărțite în 534 de familii. Dintre aceștia 1.446 erau ortodocși, 244 greco-catolici, 246 evanghelici, iar 5 romano-catolici. De aici se poate deduce și structura etnică a populației sale.

În deceniul următor, la 20 iunie 1861, comunitățile satelor din scaunul Orăștiei declară limba română ca „limbă oficială” în afacerile comunale. Românii din Romos participă și la evenimentele culturale inițiate de Asociația Astra, trimițând mai multe obiecte de folosință artizanală la expoziția de artă populară românească de la Brașov din anul 1862. În conscripția populației din anul 1869 la

Romos au fost numărați 1978 de locuitori. Sașii din Romos au cunoscut cea mai înaltă cotă demografică în anul 1870 prin cele 286 de suflete, din care 56 de copii frecventau școala, după cum precizează Aurel Răduțiu.

Conform datelor comunicate, starea economică a comunei era bunicică, dar la 25 mai 1879 a izbucnit în centrul comunei Romos un incendiu devastator în care au ars 40 de case și 58 de șuri, provocând pagube totale în valoare de 14.000 de florini. Notarul cercual al comunei Romos s-a adresat opinei publice, solicitând ajutor material pentru cei păgubiți. Această nenorocire a contribuit probabil la scăderea numărului de locuitori la Romos până la 1652 la recensământul din anul 1880, din care doar 178 persoane s-au declarat de limbă maternă germană, iar 1.345 de limbă română. Din punct de vedere confesional, 1.166 erau ortodocși, 285 greco-catolici, iar 194 luterani. La scăderea populației a contribuit probabil și recolta foarte proastă de grâu și secară din cauza secetei prelungite.

În luna octombrie s-a desfășurat la Romos adunarea despărțământului Sebeș al Asociației Astra. De altfel, locuitorii din Romos au plătit cotizații de 10 florini către despărțământul Sebeș în cursul anului 1882.

Epidemia de holeră s-a extins și la Romos în cursul anului 1886, astfel că în comună a fost înființată o comisie sanitară specială pentru prevenirea îmbolnăvirilor în masă. Epidemia a conturbat și desfășurarea învățământului primar, dar ulterior el s-a normalizat, astfel că în anul 1888 a fost clădit un nou edificiu școlar ortodox, în valoare de 3.400 florini și s-a hotărât angajarea unui învățător suplimentar. Epidemia de holeră nu a împiedicat creșterea ușoară a populației la 1.673 de locuitori în anul 1890. Numărul sașilor în comună a rămas stabil, întrucât ei se bucurau de bunăstare materială, înlocuind treptat toate plugurile de lemn cu cele de fier, iar în anul 1890 s-a cumpărat o orgă nouă pentru biserica evanghelică în valoare de 750 de guldeni.

La bunăstarea comunei Romos au contribuit în mare măsură marile întinderi de pădure în suprafață totală de 1.525 iugăre cadastrale în anul 1895, din care 1.148 iugăre pădure de stejar, iar 377 iugăre pădure de fag, din care 48,26 iugăre aparțineau bisericilor din comună.

Epidemia de holeră a contribuit totuși la scăderea ușoară a populației la 1.641 de localnici care locuiau în 439 de case, la recensământul din 1900. Dintre aceștia 1.417 erau români, 212 sași, iar 11 maghiari, dar numai 47 de locuitori cunoșteau limba maghiară. Partea covârșitoare a populației se ocupa cu agricultura, doar 35 de persoane erau meseriași și comercianți, iar alte 13 persoane erau funcționari și liber profesioniști.

În anii următori tendința spre organizare a comunităților locale se intensifică. La sași ea se desfășoară sub egida bisericii luterane, care în anul 1904 înființează „Asociația fetelor” (Schwesterschaft), alături de „Asociația tinerilor” (Bruderschaft) și „Asociația femeilor” (Frauenverein), care vor activa alături de „Asociația de vecinătate” (Nachbarschaft), înființată deja în anul 1801. Românii își vor intensifica activitatea politică pentru apărarea drepturilor naționale. În luna septembrie 1905 Partidul Național Român își constituie propria organizație locală la Romos și în satele învecinate, iar la data de 17 septembrie are loc o mare adunare populară cu participarea deputatului parlamentar dr. Aurel Vlad. Cu această ocazie s-a decis să fie redactată o petiție colectivă pentru introducerea „sufragiului” universal, singura garanție pentru a fi apărate revendicările naționale ale românilor în parlamentul maghiar „dominat în prezent de baroni și conți, cărora nu le pasă de poporul de rând, în special de români și de celelalte naționalități”.

Starea economică a localității era mulțumitoare, ceea ce a contribuit la creșterea ușoară a populației până la 1.666 de persoane până la recensământul din anul 1910, care trăiau în 453 de case. Dintre aceștia, 1.388 erau români, 238 germani, iar 13 maghiari. Numărul cunoscătorilor limbii maghiare era de doar 51 de persoane. Numărul știutorilor de carte era destul de însemnat, adică de 864 de persoane, deci 72% din totalul persoanelor în vârstă de peste 14 ani (1.188 de locuitori). Conform apartenenței confesionale, 1.036 de persoane erau ortodocși, 376 greco-catolici, 237 luterani, iar 8 catolici. Majoritatea populației active lucra în agricultură, adică 687 de persoane. A crescut ușor numărul populației active cu ocupații de natură industrială și comercială până la 106 de persoane, pe când 12 persoane lucrau în serviciul public sau erau liber profesioniști.

Procesul de creștere a populației a fost întrerupt de Primul Război Mondial dintre anii 1914–1918, când au pierit pe front 42 de bărbați în floarea vârstei, atât români, cât și sași. Numele lor figurează pe Monumentul eroilor ridicat în comuna Romos, cât și pe troița din cimitirul bisericii ortodoxe. Ostașii români din comună au luptat cu vrednicie pentru o cauză străină, dar sfârșitul războiului a deschis perspectivele Unirii Transilvaniei cu România. Românii din Romos s-au încadrat cu însuflețire în lupta pentru unitate națională, așa cum reiese din lista nominală cu locuitorii comunei Romos care la 27 noiembrie 1918 și-au exprimat voința de unire a Transilvaniei cu România, care cuprinde 1.107 de nume. Lista a fost alcătuită după manuscrisul original aflat la Muzeul Unirii din Alba-Iulia. Deși lista a fost semnată în ordine aleatorie, Aurel Răduțiu a avut extraordinara răbdare de a așeza numele în ordine alfabetică, identificându-l astfel și pe propriul său bunic, Ioan Drăgan, printre semnatarii. Numai o dragoste ieșită din comun pentru locul de origine poate genera o asemenea perseverență și răbdare extraordinară. Ea răzbate de altfel pe parcursul întregului volum.

Un tabel asupra persoanelor din plasa Orăștie întocmit în anul 1920 asupra persoanelor care s-au distins în lupta pentru Unire îl cuprinde în primul rând pe preotul ortodox Adam Basarab, care conducea și școala din Romos. În timpul revoluției din toamna lui 1918 el a organizat gărzile naționale și a fost cel mai aprig organizator al Partidului Național Român. Alături de el s-au distins învățătorii Ioan Bunea și Ioan Fleșeriu, care au luat parte la toate manifestările organizate de Partidul Național Român. Un rol activ au jucat în gărzile naționale Răduțiu Aurel, Ordean Aurel, Ordean Ioan, Baba Vasile, Văidean Silvestru, Heiuș Adam, Ștef Adam, Drăgan Vasile, Ștefan Adam, Depcea Adam. Gărzile naționale au fost organizate de avocatul Gheorghe Dubleșiu, în calitate de președinte al secției Consiliului Național Român.

După reorganizarea administrativă de după Unire, Romosul figurează ca și comună cu secretariat comunal cu post local de jandarmi în plasa Orăștie. În anul 1920 cuprindea 437 de case în care trăiau 1.552 de locuitori, dintre care 1.311 români, 237 sași și 4 maghiari. Comuna se întindea pe o suprafață de 5.590 de iugăre cadastrale. Din schimbările implementate la începutul perioadei interbelice a făcut parte și faptul că școala din Romos a fost transformată în școală de stat în anul 1923. Pe lângă ea, funcționa o școală confesională luterană cu limba de predare în limba germană. Conform unei statistici întocmite în anul 1925, populația a sporit până la 1.632 de locuitori. În comună existau trei biserici (ortodoxă, greco-catolică, luterană) și două școli. Pentru deservirea populației funcționau băcăni, birturi, cărciumi, cizmari, fierari, măcelari, rotari, zidari. Lucrau trei mori în comună. Sistemul sanitar era deservit de un medic și două moașe. Toate aceste profesii erau îndeplinite de români.

În viața politică a comunei Romos predomina Partidul Național Român, cel mai activ în acest domeniu era preotul ortodox Adam Basarab. Președintele organizației de partid județene era însă dr. Aurel Vlad. Adam Basarab a devenit un activist de partid foarte perseverent, astfel că a ajuns senator în adunarea legislativă, iar cuvântările sale în Senat au stârnit o asemenea atenție, încât erau publicate și comunicate în toată presa românească. Adam Basarab a fost ales în Comitetul Central al Partidului Național. Ulterior și Partidul Național Liberal și-a extins influența în județul Hunedoara, iar Gheorghe Dubleșiu din Romos a fost ales senator din partea acestui partid în anul 1927. Adam Basarab a continuat să joace un rol proeminent și în Partidul Național Țărănesc, format în 1927. Avea o autoritate atât de mare în viața publică, încât a prezidat lucrările Congresului Național al Camerelor Agricole care s-a desfășurat la Brăila în anul 1929. De altfel, era vicepreședintele Camerei agricole din județul Hunedoara. Datorită popularității sale el a fost supus în repetate rânduri criticilor din partea Partidului Național Liberal. El a fost foarte prețuit și pe țărmul vieții bisericești, iar în anul 1931 Nicolae Colan, mitropolitul Ardealului, l-a distins cu „brăul roșu” în semn de recunoaștere a meritelor sale confesionale.

Situația economică a comunei Romos era favorabilă, cu toate acestea mai mulți locuitori emigrează în Statele Unite ale Americii, mulți alții au plecat din localitate la studii sau ca muncitori în industrie, astfel că la recensământul din 29 decembrie 1930 s-a constatat scăderea populației la 1.511 de locuitori care dețineau 421 de gospodării și trăiau în 440 de clădiri. În comună funcționau 15 întreprinderi meșteșugărești și comerciale.

Activitatea culturală s-a intensificat în comună în deceniul următor, remarcă Aurel Răduțiu. La 19 martie 1933 s-a organizat la Romos, de către despărțământul Orăștie al „Astrei”, o „șezătoare culturală” cu participarea unui număr mare de locuitori. Au luat cuvântul atât directorul școlii din Romos, cât și directorul liceului „Aurel Vlaicu” din Orăștie, iar părintele Adam Basarab s-a manifestat din nou în mod foarte activ. A urmat un program artistic prezentat de elevii clasei a VII-a de la liceul „Aurel Vlaicu”. Viața politică s-a accelerat de asemenea, în luna aprilie 1934 a fost reorganizat Partidul Național Țărănesc din Romos, care avea 200 de membri activi în localitate. Adam Basarab a fost ales președintele organizației locale.

Ulterior, tendința de deplasare spre dreapta naționalistă a opiniei publice s-a manifestat și la Romos, unde a fost înființată organizația locală a partidului „Frontul Românesc” cu sprijinul activ al lui Aurel Vlad, iar Adam Basarab, fidel susținător al acestuia, a devenit conducătorul organizației locale în luna octombrie 1935. În aceeași lună a fost inaugurată biblioteca locală a asociației „Astra”, din donația de cărți ale unui învățător local decedat.

Tendențele spre autoorganizare se succed la Romos, iar în luna aprilie – mai 1937 se înființează Societatea de vânatoare „Aurora”. Ea acționa în colaborare cu Societatea de vânatoare „Hubertus” din Orăștie în campania de stăpînire a lupilor și altor animale dăunătoare, desfășurată cu succes în același an, repetată de mai multe ori. Aceste acțiuni se îmbinau cu cele pentru protejarea mediului, iar în aprilie 1939 elevii Școlii Primare au executat ample lucrări de plantare a unor arbori în locuri comunale sub îndrumarea primarului și a învățătorului.

Activitatea organizației locale a „Frontului Românesc” se desfășura cu succes, de vreme ce la alegerile locale din luna octombrie 1937 a obținut cel mai mare număr de voturi la Romos, depășind chiar și Partidul Național Țărănesc, pe când liberalii au obținut foarte puține voturi.

Anul 1938 s-a desfășurat sub semnul reamenajării principalelor două mori din comună, prin construirea unor baraje de aprovizionare cu apă și instalarea unui motor la una din ele.

Datorită unor manevre politice iscusite, la începutul anului 1938 regele Carol al II-lea a reușit să instaureze dictatura regală, promulgând în acest scop o nouă Constituție, iar cunoscutul activist politic Adam Basarab a salutat cu satisfacție acest eveniment în gazeta locală „Solia dreptății”. În luna decembrie 1939 au fost organizate și la Romos formațiunile locale ale Frontului Renașterii Naționale sub conducerea aceluiași Adam Basarab.

Regele Carol al II-lea nu a reușit să salveze integritatea teritorială a României, iar în vara anului 1940 Uniunea Sovietică a ocupat Basarabia și Bucovina de Nord, iar în luna iulie Consiliul parohial ortodox din Romos a decis să organizeze o colectă pentru refugiații provenind din aceste ținuturi. Tot astfel, în luna ianuarie 1941 biserica ortodoxă locală a decis să inițieze o colectă pentru ajutorarea refugiaților din Nordul Ardealului, revenit temporar sub administrația ungară.

Între timp, regele Carol al II-lea a fost silit să abdice și s-a instaurat dictatura militară a mareșalului Ion Antonescu, care la 6 aprilie 1941 a organizat un recensământ general, care la Romos a înregistrat 1.591 de persoane care trăiau în 446 de clădiri și dețineau 445 de gospodării și 10 întreprinderi. Din totalul populației, 1.336 erau români, 243 sași, 1 maghiar, iar 11 persoane erau de alte neamuri.

A urmat însă cel de al doilea război mondial, în care au pierit 16 români, al căror nume au fost inscripționate pe Monumentul eroilor și pe Troița de lemn din cimitirul ortodox. Pe lângă aceștia, au fost dați dispăruți 11 sași, menționați pe o placă memorială în biserica evanghelică. Prin urmare, pierderile de populație din război au totalizat 27 de persoane.

În timpul războiului activitățile cotidiene se desfășurau în mod obișnuit la Romos, dobândind unele conotații suplimentare. Astfel, agentul sanitar din comună a asistat la recrutarea și vizita medicală a premilitarilor. Pe lângă acestea, a asigurat asistența medicală a bolnavilor, a controlat starea de sănătate și de igienă a școlilor, a inspectat din punct de vedere sanitar morile, băcăniile, crăciunile și măcelăriile. Președintele Societății de vânatoare „Aurora” urmărea la începutul fiecărui an reîntoarcerea păsărilor migratoare în zonă (porumbei, găște sălbatice, sitari, codobaturi, berze). Supraviețuirea lor era periclitată de animalele prădătoare care s-au înmulțit excesiv, astfel că în anul 1943 au fost împușcate 22 de vulpi la Romos și localitățile înconjurătoare. Grijă pentru echilibrul

biologic al mediului înconjurător era deci permanentă. Starea materială a bisericii ortodoxe din Romos era înfloritoare, de vreme ce în anul 1943 consiliul parohial a decis refacerea picturilor în biserică, pe lângă aceasta și zugrăvirea pereților exteriori pentru suma de 51.000 de lei cerută de pictorul din Orăștie. Pe lângă acestea, s-a asigurat pentru reînnoire cimentul, varul și nisipul, la care a contribuit și notarul comunal cu materiale de construcții, plus suma de 15.000 de lei.

Nici activitatea culturală nu a fost întreruptă, de vreme ce locuitorii din Romos au participat în luna august 1943 la expoziția de artă populară de la Deva, iar costumul popular a fost prezentat pe viu de membrii delegației locale.

Evenimentele militare din războiul mondial au afectat doar parțial comuna Romos. În timpul bătăliei de la Stalingrad starea de spirit antigermană a sporit la Romos. Mai mulți locuitori în frunte cu notarul comunal Ioan Basarab au început să susțină că Germania va pierde războiul. Din cauza aceasta, ei au fost anchetați la postul de jandarmi din Cugir. În luna mai 1944 a fost încartiruit la Romos Batalionul I elevi din componența Școlii de Subofițeri de Rezervă de Infanterie Galați/Orăștie, aparținând Armatei I. Comandant era maiorul Iancu Popescu, asistat de 17 ofițeri, 21 subofițeri care comandau 4 companii cu 18 plutoane, totalizând 716 elevi. Elevii militari au fost găzduiți pe grupe, de localnici, în casele lor. În împrejurimile satului au fost amenajate câmpurile de instrucție și poligonul. După 23 august 1944 au asigurat paza internă la obiective de importanță strategică din Balomir, Cugir și Aurel Vlaicu, până la desființarea școlii pe data de 15 februarie 1945. Pe toată durata prezenței lor la Romos ei au fost înconjurați și tratați cu multă omenie, astfel că unii dintre ei s-au căsătorit cu localnice.

Trecerea României de partea coaliției antihitleriste la 23 august 1944 nu a scutit-o de abuzurile ocupației militare sovietice. Între acestea se număra și acțiunea de deportare a unei părți a vorbitorilor de limbă germană în U.R.S.S. pentru a fi folosiți la muncă forțată. La 16 ianuarie 1945 au fost ridicați pentru a fi deportați în lagărele de muncă din Rusia 20 de persoane din rândul sașilor locali, iar majoritatea lor s-au întors până în anul 1949, cu excepția celor două persoane decedate în străinătate.

Deocamdată viața confesională se desfășura fără opreliști la Romos, dar părintele ortodox Adam Basarab s-a pensionat la vârsta de 70 de ani începând cu data de 1 ianuarie 1947, după ce a slujit credincioșii și învățământul primar local timp de 48 de ani, jucând un rol important și în viața politică și obștească. Activitatea sa a fost atât de convingătoare, încât între anii 1906–1946, cât a păstorit această parohie, diferiți gospodari au dăruit bisericii ortodoxe 15 loturi de pământ. Drept urmare, inventarul parohiei ortodoxe valora la 31 ianuarie 1948 suma de 911.825 lei. Datorită resurselor disponibile, consiliul parohial ortodox a hotărât în luna octombrie 1946 să trimită orfelinatului de la Sibiu suma de 13.196 lei.

După proclamarea Republicii, începând cu luna ianuarie 1948, Partidul Comunist Român a preluat întreaga putere politică din România și se pregătea să preia controlul asupra întregii vieți social-economice din România. În acest scop, la 25 ianuarie 1948 a fost organizat recensământul agricol și al populației din România. Recensământul a înregistrat în comuna Romos o populație de 1.516 de persoane care dețineau 456 de gospodării și 447 de clădiri. Dintre locuitori, 1.296 erau români, iar 220 germani. Numărul gospodăriilor agricole era de 432. Totalul suprafeței agricole era de 2.283 ha, din care arabile erau 1.496 hectare. 722 ha erau destinate pentru pășuni, fânețe și islazuri, 9 ha erau pentru vie, 56 ha pentru livezi. Pădurile se întindeau pe 769 hectare, dar 118 ha erau neproductive. Efectivul de animale domestice era de 91 cabaline, 885 bovine, 1.261 ovine, 357 porcine. Inventarul agricol și utilitar era compus din 281 de pluguri, 21 semănători, 113 prășitoare și 310 căruțe. Nu exista nici un tractor în comună, deci inventarul era destul de înapoiat. Gradul de instrucție al populației era însă satisfăcător, de vreme ce doar 279 de locuitori nu știau carte.

Regimul comunist a organizat temeinic baza locală a puterii sale, iar primul secretar de partid din comuna Romos a devenit Lomonar Axente, iar primul președinte al Sfatului Popular al plasei Orăștie, de care aparținea comuna, a fost numit Șandru Petru. Pe lângă asta, activa și o organizație a Frontului Plugarilor, iar primul ministru dr. Petru Groza a vizitat comuna Romos.

Politica stalinistă a început să fie implementată și la Romos. Desființarea Bisericii Greco-Catolice a fost aplicată necondiționat. La 1 octombrie 1948 Vasile Pleșu, parohul bisericii

greco-catolice din Romos, a participat la adunarea celor 38 de reprezentanți ai clerului greco-catolic din Ardeal și Banat organizată la Cluj, unde au fost obligați să declare că se unesc cu Biserica Ortodoxă Română. Această decizie nu a provocat reacții de împotrivire la Romos, întrucât cele două comunități confesionale au cooperat în mod tradițional între ele, în special în domeniul desfășurării învățământului primar. Ulterior, relațiile dintre cei doi preoți Ion Bunea și Vasile Pleșu au continuat să rămână armonioase.

Dar „lupta de clasă” trebuia inventată și la Romos, în acest scop mai mulți gospodari au fost declarați „chiaburi” care exploatau „țărănimea săracă”. Chiaburii trebuiau să fie identificați neapărat, drept urmare țăranii care posedau câteva hectare au fost clasificați drept aparținând la „burghezia satelor”, dacă posedau de pildă un cazan de țeacă cu autorizație de funcționare. Gospodarii căutau să se apere, drept urmare între aprilie 1950 – martie 1951 au fost depuse 9 cereri prin care se solicita trecerea în categoria de „țărani mijlocași” pentru a scăpa de persecuțiile economice și financiare.

Sub noul regim de putere țăranii erau obligați să predea statului „cote de grâne” din recoltă sub supravegherea puterii locale. Acest sistem a produs un dezastru la Romos în luna august 1950, întrucât toți sătenii au fost obligați să strângă laolaltă recolta pe câmp la o arie comună de treierat la marginea satului, pentru a asigura predarea cotelor obligatorii către stat. Până atunci fiecare gospodar își treiera grânele individual în șura proprie, iar astfel operațiunea se desfășura în siguranță. Impunând acest „mod colectivizat de treieris” pericolul de incendiu sporea enorm și, într-adevăr, grânele s-au aprins, iar întreaga recoltă s-a aprins și s-a făcut scrum. Țăranii revoltați i-au atacat și alungat pe reprezentanții puterii locale și raionale. Dar potrivit mentalității comuniste, nenorocirea a fost provocată intenționat de „sabotori”, iar aceștia trebuiau identificați, în acest scop 14 persoane au fost arestate. Aceștia au fost deferiți Tribunalului Militar din Sibiu, unde au fost anchetați cu brutalitate timp de trei luni sub învinuirea de „sabotaj și acțiuni dușmănoase împotriva puterii populare”.

Până la urmă au fost eliberați, dar obligați să presteze „cotele” obligatorii, deși nu aveau de unde. În acest fel, *Filele de cronică* se încheie tragic, după un secol de evenimente locale înregistrate de istoricul Aurel Răduțiu cu fidelitate și utilizarea unor surse de documentare autentice și credibile, întrucât provin de la autoritățile locale și zonale, din parohiile bisericii ortodoxe, greco-catolice și luterane. Presa locală a fost, de asemenea, pe larg utilizată, atât cea românească, dar și cea în limba germană. Sursele de documente provenind din mediul cultural săsesc au fost și ele pe larg utilizate.

Desigur, evenimentele cotidiene înfățișate de autor relevă nenumărate aspecte locale ale vieții rurale, rareori conturbate de catastrofe climatice, epidemii, incendii, inundații. O anume tihnă a vieții rurale răzbate din întreg materialul prezentat, după care Aurel Răduțiu a tânjit retroactiv întreaga sa viață, ducându-i dorul. Dar istoricul adevărat trebuie să explice mecanismele funcționale ale acestei vieți, simplă numai în aparență. De aceea, prezentarea cronologică este urmată de o serie de anexe care înfățișează amănuntele structurale, factorii profesionali și instituționali care influențează desfășurarea evenimentelor. Continuitatea multiseculară a unor familii locale a făcut necesară întocmirea unor genealogii locale și ferpare. Pe lângă agricultori, necesitățile vieții cotidiene erau asigurate de meseriași, comercianți, vindecători și lăutari. Funcțiile administrative erau îndeplinite de notabilitățile locale, prezentate și ele într-o anexă. Viața sătenilor se desfășura într-un spațiu precis delimitat zonal și funcțional, iar toponimia locală indică uneori foarte precis aceste locuri, deci e investigată din acest punct de vedere. În limbajul local s-au păstrat termeni străvechi, uneori moșteniți dintr-o limbă latină arhaică, care nu se știe prin ce miracol s-au păstrat timp de peste multe secole și sunt prezentate într-un glosar. Viața spirituală a satului era, de asemenea, cu mult mai bogată decât își închipuie orășenii, dar era studiată de anumiți cercetători pasionați care au întreprins culegeri de folclor și anchete etnografice, enumerate într-o altă anexă. De altfel, în sat setea de cunoștințe era evidentă, iar unii locuitori erudiți au ajuns renumiți prin contribuția lor la dezvoltarea culturii ardelenesti, atât sași (J.Fr. Geltch, A. Amlacher), cât și români (L.S. Ordeanu, Gh. Dubleșiu, A. Basarab, A.E. Popoviciu, N. Stăncioiu). Datorită modestiei sale proverbiale, Aurel Răduțiu, cercetător extrem de talentat și harnic al Institutului de Istorie din Cluj, nu se enumeră și pe sine între ei. Pe lângă aceștia, figurează la sfârșit niște *Evocări autobiografice* ale unor alți fii de renume ai comunei, cum ar fi Aurel Ordeanu, Ioan Rentea, Dan Mihai Dragolea. Despre sine nu povestește

nimic Aurel Răduțiu în textele cărții, cu atât mai mult despre bunicul său născut la Romos în anul 1880, Ioan Drăgan, care a fost coleg în reprezentanța comunală cu învățătorul, eruditul sas Albert Amlacher, care a publicat prima monografie a comunei Romos în anul 1912 la Sibiu. Atât din această monografie, cât și din cronologia întocmită de Aurel Răduțiu reiese respectul și colaborarea trainică între românii și sașii din localitate, într-o conviețuire multiseculară, într-o istorie rurală ce nu a fost „nici românească, nici săsească” căci s-a bazat pe truda cotidiană pentru asigurarea traiului.

Deși Aurel Răduțiu nu se consideră pe sine prin nimic deosebit față de locuitorii de rând ai comunei Romos, el era totuși foarte apreciat de consăteni, care îl rugau să ia cuvântul la „întâlnirea fiilor satului” care se organiza periodic la Romos. Textul emoționant expus de Aurel Răduțiu cu un asemenea prilej în data de 29–30 iulie 2006 este publicat în extenso, încheind în mod corespunzător acest volum plin de substanță informațională și spirituală.

În acest fel, Aurel Răduțiu a reușit să strângă laolaltă într-un singur volum toate coordonatele evenimentiale care reprezintă consistența informațională a trecutului rural din comuna Romos, mai cu seamă într-un secol fundamental de evoluție și schimbări structurale. Totuși, parcă lipsea ceva: vizibilitatea concretă a evenimentelor, obiceiurilor și tradițiilor din viața comunității locale a românilor și a sașilor. Risca astfel să devină un jurnal de știri banale relatate de către o agenție de presă provincială. În intenția lui Aurel Răduțiu aceste știri neutre și fără conotație personalizată trebuiau să devină o istorie vie, iar pentru aceasta ele trebuiau cuprinse în imagini care înfățișează oamenii locului – români și sași – în ipostaze concrete. Acestea sunt publicate în următorul volum sub titlul *Romos (jud. Hunedoara). O istorie în imagini 1850–1950*. Ea a fost publicată tot de către Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei din Deva în colaborare cu Presa Universitară Clujeană. Acest volum este elaborat de către Aurel Răduțiu în colaborare cu Petru Tudor Stăncioiu care deține o colecție impresionantă de fotografii care eternizează viața satului, la care a reușit să adauge o seamă de ilustrații provenind de la romosenii care au rămas locului sau s-au risipit în cele mai diverse colțuri ale țării sau ale lumii. Un „Cuvânt înainte” emoționant argumentează editarea volumului prin cuvintele marelui istoric al vieții sociale care a fost Jacques Le Goff care consideră că „imaginile sunt un document istoric fundamental”. Într-adevăr, punând laolaltă informațiile figurative ca cele din volumul precedent (*Romos. File de cronică (1850–1950)*), am putea contopi titlurile sub formula *Romos. O cronică ilustrată 1850–1950*, iar un regizor priceput ar putea turna un film istoric serial pe marginea istoriei acelor meleaguri. Pentru o localizare mai bună, imaginile umane sunt precedate de reproduceri în culori ale hărților care surprind satul Romos din perioadele începând cu veacul al XIX-lea.

Spiritul științific riguros care îl caracterizează pe Aurel Răduțiu l-a îndemnat să publice fotografiile personajelor umane într-o strictă ordine tematică. Se începe cu ilustrațiile referitoare la modul de viață al sașilor (fotografii de familie, case de locuit și acareturile, biserica și cimitirul, casa parohială, școala).

Acest segment foarte interesant este urmat de un capitol ilustrat cu mult mai extins referitor la reprezentări din viața comunităților românești (ortodocși și greco-catolici). Se începe cu „locurile intravilane de referință” (primăria, școlile, morile, etc.) și se continuă cu ilustrații ale caselor și gospodăriilor românești. Urmează fotografiile de grup ale unor familii românești de seamă, îmbrăcate în straie populare de sărbătoare, iar cei înfățișați sunt încremeniți într-o poziție solemnă, parcă ar fi conștientizat că prin fotografiile lor intră în eternitate. Fotografiile următoare ilustrează săteni în cursul derulării unor îndeletniciri gospodărești cotidiene. Demnitarii satului sunt și ei prezentați în cursul unor servicii efectuate în serviciul comunității, îndeosebi în perioada în care primar a fost Nicolae Stăncioiu (în deceniul al patrulea din secolul trecut). Biserica ortodoxă și cea greco-catolică figurează și ele în volum împreună cu școlile. Tinerii din Romos plecați la „învățătură mai înaltă” în orașe sunt eternizați și ei, la fel ca și intelectualii satului îmbrăcați „domnește”.

Obiceiurile populare din Romos în diferite ipostaze nu lipsesc nici ele din imaginile fotografice, începând cu petrecerile populare și manifestări folclorice tradiționale, cum ar fi „irozii” sau „călușarii”. Reprezentări de artă populară întregesc în mod firesc această secvență. Unii romoseni și-au încercat norocul în Statele Unite ale Americii, îndeosebi la Cleveland, unde au ajuns atât români, cât și sași. Locuitorii din Romos au trecut și ei prin încercările celor două războaie mondiale,

iar locuitorii satului îmbrăcați în uniformă militară sunt adesea fotografiați, atât în timpul celor două războaie mondiale, cât și pe câmpul de instrucție din perioada interbelică sau chiar postbelică. „Epilogul” depășește secolul prezentat, căci prezintă finalul procesului de „colectivizare” în anul 1960, când în luna august ultima pereche de boi aflată în proprietate privată a fost predată în posesiune obștească la Orăștie.

Ultimul capitol al ilustrațiilor referitor la satul Romos depășește binișor perioada secolului, căci se referă la „Întâlnirile fiilor satului” organizate periodic după anul 1968, de la care Aurel Răduțiu era nelipsit, căci își iubea pătimaș satul de baștină, la fel ca și consătenii săi plecați pe alte meleaguri. Au avut loc 10 astfel de întâlniri, ultima consemnată fiind cea din 29–30 iulie 2006, la care Aurel Răduțiu a rostit o evocare emoționantă a principalelor momente istorice din viața satului.

Dat fiind dragostea fierbinte pentru meleagurile natale, „fii satului” au plănuit în anii ‘70 ai secolului trecut să înființeze un muzeu local al satului. Promotori de frunte ai proiectului au fost Aurel Răduțiu, dar în și mai mare măsură medicul renumit Nicolae Stăncioiu, prietenul său apropiat. Acesta a colecționat o seamă de obiecte și de manuscrise în acest scop nobil, care nu a ajuns să fie materializat. Dintre materialele scrise se detașează ca valoare documentară „Protocolul ședințelor reprezentanței comunale” dintre anii 1896–1916 care s-a păstrat, cu unele omisiuni lacunare, în foarte mare măsură. Aurel Răduțiu i-a promis lui Nicolae Stăncioiu să le publice dacă se va ivi această posibilitate. Într-adevăr, în anul 2015 editura „Ecou Transilvan” din Cluj-Napoca a publicat-o integral, adăugând o introducere substanțială, note, glosar, indici, anexe și facsimile. Textele dezbaterilor și hotărârilor consiliului local erau elaborate în limba română, întrucât legea administrativă maghiară din anul 1868 permitea acest lucru la nivel local.

Reprezentanța comunală avea de rezolvat toate problemele legate de administrarea satului Romos cu statut de „comună mare” (nagyközség). Cea mai importantă sarcină era elaborarea bugetului comunal, din care erau plătiți și cei 34–35 angajați care se ocupau de executarea celor mai importante sarcini necesare pentru buna funcționare a comunei. Primăria, sau ”cântălaria” cum o numeau sătenii, era cea mai importantă instituție comunală, cu toate acestea ea nu deținea o clădire proprie, ci plătea chirie pentru funcționare unui sătean înstărit, până în anul 1904, când a fost cumpărată de la Banca „Ardeleana” din Orăștie, către care proprietarul nominal a ipotecat-o fără să fie în stare să plătească împrumutul inițial împreună cu dobânzile.

Plata sumei de cumpărare a grevat în mare măsură bugetul comunal, care era astfel întocmit încât să asigure un echilibru între venituri și cheltuieli, așa cum reiese din sumele respective disponibile pentru anii 1893–1906, care prevăd un ușor excedent bugetar.

În realitate, după cum reiese din materialele disponibile, acest echilibru nu a fost atins, în primul rând datorită nenumăratelor obligații financiare către administrația de stat și comitatensă. Darea către stat („censul”) era pe departe cea mai apăsătoare sarcină pe care comuna Romos nu a fost în stare să o plătească pe termen lung, acumulând o datorie către stat de 8.586 coroane și 51 fileri (plus o dobândă de 429 coroane și 32 fileri) până în anul 1906. De fapt, în acest an suma totală a datoriilor acumulate pe seama bugetului local s-a ridicat la suma imensă de 31.077 coroane, din care o datorie însemnată către Banca „Ardeleana” din Orăștie.

Trebuia găsită neapărat o sursă de venituri corespunzătoare, iar în acest scop s-a recurs la sacrificarea surselor naturale disponibile, vânzându-se lemnul de fag din pădurea comunală de pe muntele „Tomnatec” de pe o suprafață de 1.128 iugăre cadastrale pentru suma totală de 90.350 coroane către o firmă de exploatare forestieră din Orăștie. Prin această tranzacție s-a evitat pentru moment insolvența bugetului comunal și au fost achitate toate datoriile financiare restante.

În rest, după cum reiese din protocolul ședințelor reprezentanței comunale, au fost asigurate toate obligațiile financiare legate de plata angajaților, întreținerea școlilor, a bisericilor, a drumurilor locale, paza bunurilor individuale și obștești. Studiarea acestui document informațional de primă mână asigură documentarea multilaterală pentru studiul vieții și activității cotidiene a unei numeroase comunități rurale formată din români și sași, care cooperau în bună înțelegere pentru rezolvarea chestiunilor de interes comun.

Prin publicarea celor trei volume de materiale informative elocvente referitoare la istoria comunei, istoricul Aurel Răduțiu și-a finalizat o profesiune de credință prin efort intelectual și informațional asiduu izvorât din iubirea pentru comunitatea sa de baștină, pe care o exprima și prin viu grai de câte ori avea prilejul. În mod intenționat nu a elaborat o monografie istorică congruentă a satului natal, oferind un suport informațional extrem de consistent, în același timp autentic, pentru un viitor proiect științific de această natură. Pentru iubitorii vieții rurale informațiile publicate nu sunt banale, nici monotone, căci zugrăvesc întreaga paletă de culori armonioasă a legăturii indisolubile dintre oamenii de la sate și mediul natural, peisajul coloristic pitoresc și echilibrat. În egală măsură, cele trei volume despre trecutul comunei Romos oferă un izvor documentar îmbelșugat pentru o viitoare istorie a țărânimii din România, intenție exprimată de nenumărate ori de istoricii din țara noastră și care sperăm că se va întruchipa cândva în viitor, deși efortul necesar ar fi extraordinar de greu de organizat la scară națională.

Báthory Ludovic

Ioan DEGĂU, Cristian APATI, *Începuturile administrației românești în Beiuș. Documente (1918–1920)*, Oradea, Editura Primus, 2020, 320 p.

Autorii sunt veritabili împătimiți slujitori ai Istoriei, care ca sponsori și cercetători au publicat în ultimii ani volume de istorie, etnografie și folclor privind Țara Beiușului. Domnul economist Ioan Degău, în calitate de sponsor al acestui volum, Cristian Apati, doctor în Istorie al Universității din Oradea, fostul meu student, arhivist în cadrul Serviciului Județean Bihor al Arhivelor Naționale.

Volumul cuprinde 172 de documente păstrate în fonduri ale Arhivelor Naționale Bihor, în marea lor majoritate inedite. Ele acoperă o perioadă de timp foarte importantă (noiembrie 1918–1923), timp în care elita politică românească din Beiuș a organizat Țara Beiușului în plan administrativ, atât în preajma Unirii de la Alba Iulia, cât și în perioada imediat următoare, sub teroarea armatei „albe” și „roșii/bolșevici” maghiare, apoi a regimului de libertate românesc.

Autorii partajează documentele pe care le publică în patru grupe, după cum se precizează în „Cuvântul introductiv” al volumului.

Prima grupă, *Comisiile reunite ale celor trei consilii din Beiuș. Procese verbale* (17 documente) acoperă perioada 25 noiembrie 1918–12 februarie 1919. Este vorba de activitatea Consiliilor naționale român, maghiar și a Consiliului administrativ al orașului Beiuș. Rezultă o anume cooperare între ele în vederea asigurării liniștii și proprietății cetățenilor orașului, a alimentației zilnice, plata ajutoarelor și pensiilor de război pentru văduve și orfani, organizarea și susținerea bănească și cu armament a gărzilor naționale. Sosirea în zona Beiușului a celor 150 de soldați maghiari bolșevici la sfârșitul lui ianuarie 1919 întrerupe brutal activitatea Consiliului Național Român, declanșând o vânătoare împotriva liderilor românilor din Beiuș și comunele învecinate.

A doua grupă de documente privesc *Procesele verbale ale legislativului* (24 de documente), elaborate între 22 aprilie 1919–24 noiembrie 1920, toate inedite. Este o perioadă foarte ferventă legată de organizarea administrației românești după eliberarea Țării Beiușului de către Armata Română. Documentele prezintă numirea primarului și viceprimarilor orașului, situația funcționarilor și salarizarea acestora, numirea juraților interimari, stabilirea sigiliului orașului, redenumirea străzilor și numerotarea caselor, organizarea jandarmeriei rurale și a companiei de pompieri, înființarea cercului sanitar, reorganizarea finanțelor orașului, stabilirea prețurilor la produsele alimentare și de altă natură, repararea străzilor orașului și a digurilor de-a lungul râurilor etc. Un subiect important pus în discuție imediat după eliberarea orașului la 22 aprilie 1919 a fost efortul administrației românești și al Armatei Române cantonată în Beiuș de a afla soarta celor două personalități locale, dr. Ioan Ciordaș și dr. Nicolae Bolcaș, arestate de militarii secui bolșevici și duși în zona Vașcău, despre care nu se mai știe dacă trăiesc sau au fost uciși. Din păcate, trupurile celor doi fruntași români vor fi găsite îngropate superficial într-o comună, pe marginea unui râu, cu urme evidente de maltratare și schingiuire.

Alte 59 de documente sunt grupate într-un capitol aparte dedicat organizării *Jandarmeriei Beiuș (1919–1925)*. Aici putem observa traseul organizatoric al forței de ordine publică locală de la Garda Națională Română, Geandarmeria rurală Beiuș și comunele din jur, până la Jandarmeria națională. Companiei de Jandarmi Oradea Mare, înființată la 6 iunie 1919, i se vor subordona structurile locale din județul Bihor, la nivel de orașe, plase și comune. Documentele păstrate rețin istoricul instituției, din toamna anului 1918 până la zi, respectiv cine le-a înființat, membri nominali ai structurii, cum au fost plătiți și din ce surse bănești etc.

În final, o ultimă grupă de materiale cuprinde *Documente diverse privind administrația și funcționarii (1919–1923)*. Ele se referă la activitatea unor funcționari; anchete administrative; numiri, transferuri și destituiri din funcții; conflicte între funcționarii la vârf din conducerea Beiușului, lista nominală a membrilor Gărzii Naționale Române și arhivei acesteia din Beiuș; lista primarilor și secretarilor comunali din Plasa Beiuș; lista avocaților din Beiuș.

Studierea cu atenție a documentelor ne permite să observăm capacitatea comunității românești din Beiuș și comunele din jur de a organiza rapid și cu succes propria administrație care o va înlocui pe cea maghiară. Această realitate vine să combată teoria istoriografiei maghiare, mai vechi și mai noi, potrivit căreia românii nu ar fi în stare să se conducă prin propriile forțe în toate planurile vieții: administrativ-politic, economic, cultural. Această etichetă rezultă din atitudinea arogantă a statului maghiar față de toate națiunile pe care le stăpânea până în 1918, mentalitate de sorginte feudal-nobiliară, inclusiv în vremuri noi, moderne, care puneau la bază noile principii democratice și naționale impuse după Marele Război în întreaga Europă.

Mihai D. Drecin

Caius OLARIU, *Istoria Operei Naționale Române din Cluj-Napoca*, vol. 1 (1919–1945), editori Varga Attila, Florin Estefan, Anca Pintilie, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2018, 478 p.

Volumul reprezintă o nouă și cuprinzătoare istorie a Operei Române din Cluj, meticolos alcătuită de cronicarul Caius Olariu, menită să aducă în actualitate geneza și primele decenii de existență ale acestei instituții culturale. Chiar dacă despre Opera clujeană s-a mai scris, nimic nu se compară cu dimensiunea acestei lucrări, lucru subliniat și de editori în nota lor de la început: este vorba despre un manuscris de peste 1.500 de pagini în care se regăsesc date despre Opera Română din Cluj-Napoca de la înființarea acesteia (1919) până la sfârșitul celui de-al doilea Război Mondial (1945). Autorul descrie în amănunțime activitatea Operei clujene: personalul, repertoriul, artiștii operei, dar și cei străini ce au fost angajați pentru diferite spectacole; pe lângă acestea, Caius Olariu alcătuieste și un amplu istoric al Operei din orașul de pe Someș. Exactitatea cu care sunt descrise aspectele mai sus menționate se poate pune pe seama faptului că Olariu a deținut diferite funcții în cadrul instituției artistice (în calitate de secretar artistic, administrator și director adjunct), iar astfel el a fost martor al celor descrise.

Capitolele cărții urmăresc prezentarea stagiunilor de la înființarea Operei din Cluj-Napoca până la întoarcerea acesteia din refugiu în 1945. Autorul a sintetizat informații despre perioada de defășurare a stagiunilor, numărul reprezentațiilor, numărul spectatorilor, componența personalului Operei (artiști lirici, cor, balet, orchestră, personal auxiliar și tehnic) și activitatea angajaților expusă în mod detaliat.

În debutul volumului se regăsesc premisele înființării Operei Române din Cluj-Napoca, conform cărora, pe fondul unei emancipări culturale în Ardealul interbelic, era firesc să ia naștere o instituție artistică de sine stătătoare cu activitate permanentă. Astfel, în 1920, aproape la un an de la înființare, are loc deschiderea festivă a instituției cu opera *Aida* de Giuseppe Verdi, textul fiind tradus în totalitate în limba română. În continuare sunt descrise momentele de cumpănă ale instituției: 1923 și 1930, când tăierile de fonduri au dus aproape la desființare, dar și perioada 1940–1945, când Opera clujeană a fost nevoită să se mute în Timișoara din cauza ocupației maghiare din nordul Transilvaniei.

Pe parcursul celor 26 de stagii descrise de Olariu, se poate observa vasta activitate artistică a operei, dar și calitatea ireproșabilă a artiștilor care abordează atât dramele muzicale ale lui Richard Wagner, cât și operele lui Verdi sau ale veriștilor Puccini, Leoncavallo sau Mascagni. Nu este trecut cu vederea nici repertoriul românesc, mai ales că Opera Națională Română din Cluj-Napoca este o promotoare a patriotismului cultural, prin desfășurarea unor concerte educative în proximitatea orașului de pe Someș.

Odată cu ocazia Centenarului Marii Uniri în anul 2018, apariția acestei cărți despre Opera Română din Cluj-Napoca poate fi considerată un omagiu adus instituției din urbea noastră, care și ea împlinește în același an o sută de ani de existență. Turul istoric al operei este îmbogățit cu o mulțime de ilustrații, ce întregesc imaginea Operei clujene din perioada interbelică.

Ștefan Dejica-Cosovici

Anca STĂNGACIU, *Securitatea și exilul intelectualilor români în Italia*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2019, 399 p.

Conferențiar universitar la Facultatea de Studii Europene, Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, autoarea a beneficiat de-a lungul a aproape două decenii, de stagii de cercetare în Italia, Belgia, Franța, predând cursuri ca visiting profesor la Universitățile de Studii din Milano și Padova.

La început autoarea s-a orientat spre cercetări de istorie economică, susținându-și în 2003, un doctorat în Istorie, în cadrul Facultății de Istorie-Filosofie din Cluj-Napoca. Tema tezei a fost *Capitalul italian în economia românească între anii 1919–1939*, publicată în 2004. Comunicări pe linia istoriei capitalului bancar italian în România interbelică, a susținut în aproape toate Simpoziioanele internaționale de istorie financiar-bancară pe care Universitatea din Oradea le-a organizat după 2004.

Cum se dovedește, prima dragoste – Italia, nu se uită. De aici, în anii următori, și-a extins cercetările pe linia raporturilor româno-italiene, în viața economică, diplomație, politică, inclusiv în etapa europenizării și democratizării postdecembriste a țării noastre.

Lucrarea prezintă revine la istoria raporturilor româno-italiene, abordând un subiect necercetat sistematic de istoricii români și italieni. Implicarea Securității comuniste în exilul intelectualilor români din Italia anilor 1941–1989, este prezentată pe bază de documente inedite din țară (Arhiva CNSAS) și străinătate (DIMMR, Fond: George Ciorănescu, Radio Free Europa, 1948-1976), ziare și reviste ale emigrației române, o bogată literatură edită din țară și străinătate. Acest apreciabil material documentar este prezentat și interpretat într-o manieră echilibrată, scoțând în evidență structura politică complexă a emigrației anticomuniste române din Italia, atât ca origine politică (legionari, intelectuali de dreapta din partidele istorice democratice, persoane neînregimentate politic) cât și comportamentul ei față de România comunistă. Oscilarea de la o statornică atitudine anticomunistă până la o anume colaborare cu țara – implică activitatea rezidenților Securității din Italia. Aceștia au reușit să-i transforme pe unii exilați în prieteni ai regimului, exploatând dragostea și nostalgia pentru pământul natal. Pe de altă parte, succesul parțial al Securității în divizarea unității exilului românesc, abătându-l de la caracteristica lui de bază – aniticomunismul, se explică prin tradiționala confruntare interromânească, care elimină unirea forțelor întru slujirea idealului național.

Metodele pe care Securitatea le-a folosit pentru a penetra exilul românesc din Italia, foarte diverse, sunt detaliat prezentate: de la oferirea de cadouri, împrumuturi bănești, finanțări profesionale, recompensarea efectivă sub forma susținerii familiei din România, posibilitatea de a reveni în țară ca turiști, etc.

Se urmăresc toate mediile în care activau emigranții: în structuri religioase, organizații culturale, rezistența politică. Funcțiile și particularitățile exilului românesc sunt nuanțat prezentate. Se scot în evidență reacții speciale ale acesteia, uneori aproape incredibile. Baza acestora o reprezintă focul interior al dragostei de țară, speculată subtil, chiar „intelectual”, de noua generație de agenți și rezidenți ai Securității, indiscutabil cu o pregătire intelectuală net superioară înaintașilor din anii '50.

În finalul lucrării avem o listă, credem completă, a intelectualilor români din exilul italian al anilor 1941–1989. Datele biografice ale acestora scot în evidență calitatea intelectuală a acestora, element de integrare în marea cultură vest-europeană.

Ne gândim că o astfel de cercetare, la nivelul Franței, Republicii Federale a Germaniei, Spaniei, Portugaliei, Marii Britanii, SUA, Australiei și țărilor din America de Sud – ar completa istoria exilului anticomunist al românilor de până în 1989.

Mihai D. Drecin